

ISSN 0350—185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сићанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Драго Ћујић, др Егон Фекеше*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
2003

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду, покретач и издавач Александар Белић, члан Српске краљевске академије. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Милка Ивић. — Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921)– ; књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933)– ; књ. 17 (1938/1939) ; књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–, – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–, — 24 cm

Годишње

ISSN 0350-185x = Јужнословенски филолог

COBISS.SR-ID 615183

Секретар редакције:
др Срето Танасић

Израду и штампање финансирао је Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 9. 9. 2003.

Издаје:
Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9

Коректура:
Срето Танасић

Припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@EUnet.yu

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

ПРВОСЛАВ РАДИЋ
(Београд)

О ДВА АСПЕКТА БАЛКАНИЗАЦИЈЕ
СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА
*Резултати и перспективе**

У раду се са друштвеноисторијског и социолингвистичког аспекта анализирају процеси издвајања и обликовања више нових стандарднојезичких варијаната на основи „српскохрватског“ језика и указује на перспективе даљих језичких деоба овог типа. Са лингвистичког становишта анализирају се процеси даље балканизације српског књижевног језика, садржани у присуству низа балканистичких језичких црта, посебно морфолошких и морфосинтаксичких, те питања могућег нормативистичког домета балканистичких појава у оквиру различитих функционалних стилова.

Кључне речи: балканизација, балканизам, српски књижевни језик, стандардизација, варијантност, аналитизам.

О *балканизацији* српског књижевног језика може се говорити са најмање два аспекта, у зависности од различитих значења овог термина. У оквиру првог значења могу се са друштвеноисторијског и социолингвистичког аспекта пратити стандарднојезички процеси у области српског језика, тачније, процеси разлагања и уситњавања заједничког, „српскохрватског“ књижевног језика, на више нових стандарднојезичких образаца. Друго значење термина балканизација претежно је лингвистички опредељено, и везано је за даљи продор општебалканских (балканистичких) језичких појава у савремени српски књижевни језик, те однос норме према њима.¹ Циљ овог прилога је да

* Моја прелиминарна истраживања ове теме обухваћена су истоименим рефератом прочитаним на 31. међународном научном састанку слависта у Вукове дане (Београд, 2001).

¹ И М. Радовановић у својим радовима полази од ових аспеката балканизације, називајући их балканизацијом у екстерној и интерној равни (Радовановић 1997: 161-165). У анализи процеса балканизације српског књижевног језика, посебно када је о Србији реч, могао би се придружити и трећи аспект (можда и као поткатегорија другог), који би укључивао оне утицаје из народних говора који нису балканистичког порекла.

се управо са ових аспеката сагледају основна обележја процеса балканизације српског књижевног језика.

I. У западноевропској, прилично јединственој перцепцији појма балканизација, јављају се значења не тако уобичајена у балканским језицима. Немачко *balkanisieren*, француско *balkaniser*, италијанско *balkanizzare*, или енглеско *to balkanise* значи: „podeliti na brojne manje i često uzajamno neprijateljske jedinice kao što je učinjeno na Balkanu krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka“ (Goldsvorti 2000: 5, исп. Todorova 1999: 65–68, РСАНУ: *балкџанац, балканизација*). Временом је термин балканизација почео да представља „sinonim za despotizam, revolucije, kontrarevolucije, gerilski rat i atentate 'kao što je čest slučaj u balkanskim zemljama (i drugde)“ (Todorova 1999: 66). Од почетног значења, уситњавање великих и снажних политичких јединица, развило се пејоративно значење, при чему је овај термин постао и „sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom“ (Исто: 15).

Иако су се на Балкану током XIX и XX века смењивали сасвим супротни политички процеси, на пример државне интеграције (илирство, југословенство) и њихове дезинтеграције, догађаји на крају XX века су још једном потврдили парадигму балканских деоба. Узроци ових процеса, као и увек када је реч о Балкану, прилично су сложени. „Do takozvane 'balkanizacije' — što je najčešće kritički ili prezrivo intoniran naziv — nije došlo zato što su to [mobilizatori nacionalne privrede] želeli već zato što su velike sile ili moćnije države to dozvolile i zato što je to bio ishod sukobljenih nacionalnih ciljeva suparničkih kulturnih i nacionalnih mobilizatora na Balkanu i u jugoistočnoj Evropi“ (Stojanović 1997: 365). У средишту ових дезинтеграционих процеса нашла се већина Јужних Словена, а питање њихове националне, државне, па и професионалне афирмације по правилу је за собом повлачило романтичарско трагање макар за симболичким упориштем у језику, односно отварало питање језичког и књижевнојезичког идентитета. Дијалекатски тип који је постао главним поприштем оваквих деоба захвата централне делове Балкана и у науци је у дужем временском периоду био познат као штокавски дијалекат српскохрватског језика. У историјско-етничком смислу он је репрезентант пре свега српског народа и српског језика.

Према старијој филолошкој научној парадигми, која је владала у XIX и првих деценија XX века, на простору од Триглава до Црног мора развијале су се „три књижевности: словеначка, српска и бугарска, писане трима језицима: словеначким, српским и бугарским“ (Стоја-

новић 2000 [1896]: 200).² Основе оваквог модела налазе се већ код Ј. Копитара и П. Шафарика. Почетком XIX века Копитар је на основу ова три језика разликовао и три књижевности, при чему српску књижевност дели на „књижевност Словено-Срба католика“ и „књижевност грчких Словено-Срба, тј. православаца“. Шафарик је, полазећи од Копитаревог модела, разликовао Србе источног и западног обреда, и Хрвате, при чему целокупну њихову књижевност, полазећи од језичког критерија, сматра једном, српском књижевношћу (Милосављевић 1995: 45, исп. Ковачевић 1999: 63–64). Оваква парадигма несумњиво је имала снажан утицај и на опредељење Вука Караџића у вези са тим, пре свега када је реч о његовом ставу о Србима „сва три закона“ (православним, католицима и муслиманима), односно о уверењу да су сви штокавци Срби (Караџић 1847).

У следећем периоду, друштвеноисторијски услови на средишњем јужнословенском делу Балкана погодовали су стварању низа књижевних језика, и то управо из „целине“ коју је у језичкој комуникацији у почетку најчешће обједињавао термин српски језик. Ти дезинтеграциони књижевнојезички процеси пратили су вишенационалну државну заједницу Југославију од самог њеног настанка, 1918. године (најпре под именом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца), до данашњих дана, у којима она дотрајава у посве другачијим политичким и државним оквирима. (Од 2003. године под помало незграпним државним именом Србија и Црна Гора). Не случајно, управо у исто време и дезинтеграциони књижевнојезички процеси данас улазе, чини се, у завршну фазу.

1. Још пре настанка Југославије, након Балканских ратова, 1913. године, вардарска Македонија је присаједињена Србији, и сходно тадашњој лингвистичкој парадигми укључена је у српски књижевнојезички

² Већ крајем XIX века се, међутим, указује и на чињеницу да се на словенском југу не говоре „три језика, као што се на трима језицима пише, већ се говори низ дијалеката, које наука о језику [...] скупља у три целине, три језика: бугарски, српски и словеначки“ (Исто). При том, научници групишу те дијалекте у језике „остављајући опет између српског и бугарског с једне и између српског и словеначког с друге стране по један појас који чини прелаз од једног језика к другом, и који се не може сасвим придодати ни једном ни другом“ (Исто). Заокруживање ових и стварање нових националних корпуса у следећем веку доводиће до повремених сукобљавања њихових интереса, при чему је неретко управо језик био значајно попрште научних и других сукобљавања. Интереси снажнијих националних ентитета и данас се сучељавају око етничких заједница које нису биле у ситуацији да до краја развију своју, посебну националну свест (нпр. Буњевци, Карашевци, Шопови, Горанци). Својеврстан рекорд у том смислу представљају Горанци чије етничке и(ли) језичке особине данас својатају сви суседни, па и неки несуседни народи (Шиптари, Бошњаци, Бугари, Срби, Македонци).

стандард. То је период када се словенски говори вардарске Македоније сматрају делом српског дијалекатског корпуса. (И више деценија након Другог светског рата признаваће се удео српских језичких особености на територији северномакедонских говора: Скопска Црна Гора, кумановски, овчеполски, кратовски и кривопаланачки крај, исп. Видоески 1998: 65–78). Готово у исто време, крајем XIX и нарочито почетком XX века, буди се национална свест међу македонским Словенима. У корпусу тих појава као посебно важно јавља се питање профилисања будућег, македонског књижевног језика и установљавања његове дијалекатске основице. Македонски реформатор и утемељивач македонског књижевног језика, К. П. Мисирков (1874–1926), за основицу македонског књижевног језика предлаже тзв. централне македонске говоре, између осталог и због тога што су „по оддалечени и от србцкијот и бугарцкијот јазикои центрои, составуаќи от себе македонцки јазиков центр“ (Мисирков 1974 [1903]: 141).³ Вуков избор новоштокавског дијалекта („јужното или ијекавцко наречје од Босна, Ерцеговина и денешна западна Србија“) за основицу српског књижевног језика, дијалекта прилично удаљеног од словеномакедонских говора, али и говора знатног дела Србије, — Мисирков види као препреку у даљем културном и другом повезивању Словена овог дела Балкана (Мисирков 1966 [1905]: 12–13),⁴ али у исто време, свакако, и као погодно тло за своју политичку делатност. О томе он пише: „И така, Вуковата реформа кладе једна стена меѓу србите и мак’едонците: па таја реформа излезе, оти последните во очите на србите и во своји очи не сет срби [...]. Со таја реформа *ј правилно и нормално срџко* [истицање П. Р.], достојно да бидит воведено во литературно употребуваи’е, се признаваје само особеностите од јужно-српцкото (ијекавцкото) наречје. Источно-српцкото век’е содржаше отклонуваи’а во страна на бугарцкијо јазик, а западно-српцкото или икавцкото — отклонуваи’а во страна на хрватц’ијо

³ Поједини савремени аналитичари, нарочито након последњих догађаја на Балкану, склони су да рedefинишу питање македонског језичког идентитета: „As a language, Macedonian is very similar to Bulgarian, but historically, since Serbia has been a stronger and more aggressive state than Bulgaria, Macedonia, and consequently its language, developed separately from Bulgaria, particularly since Macedonia’s annexation by Serbia in 1912“ (Carmichael 2000: 229). Исп. о томе и Pohl 1996 (према: Kordić 2003: 167). Управо супротан став о овоме има Т. Стојановић (1997: 339, в. даље).

⁴ Са српске стране, на ово пре Мисиркова скреће пажњу С. Новаковић крајем XIX века, пледирајући за екавски изговор у српском књижевном језику и констатујући да је српски „источни говор“ и у будућности позван „да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила“ (Новаковић 1888: 68).

јазик“ (Исто).⁵ Одређене појаве на српском културном и просветном плану, на пример затварање српских школа у косовском, битољском и солунском вилајету, што је резултовало појачаним деловањем бугарске и грчке пропаганде у Македонији, поједини истраживачи управо доводе у везу са победом Вукове реформе у Србији (исп. Stojanović 1997: 325).⁶ На граfiјском плану Мисирков се ослања на Вукову азбуку, која је имала традицију у Македонији, али предлаже замењивање свих типично српских графема, тј. графема које симболишу српску ћирилицу (Радић 1992). Правдање оваквог поступка специфичностима појединих македонских гласова није могло имати лингвистичко упориште.

Непосредно пред крај Другог светског рата, на основу признавања македонске националне посебности, формирана је македонска република (у саставу Демократске Федеративне Југославије, 1944–1945, касније ФНРЈ и СФРЈ), као и македонски књижевни језик. Један број аналитичара овакав чин, и неке друге појаве везане за признавање појединих нација у овом периоду, и данас сматра искључиво резултатом тада владајуће комунистичке идеологије. По једном од њих, на пример, „Marksistički intelektualci snose deo odgovornosti za žalosni razvoj nacionalnog pitanja u Jugoslaviji: [...] priznanje i podržavanje zasebnog (slovensko)-makedonskog pisanog jezika i nacionalnosti četrdesetih godina, priznanje zasebne muslimanske (tj. bosanske, odnosno slovenske muslimanske) nacionalnosti tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina [...]“ (Stojanović 1997: 339).⁷ При том се у овом контексту посебно указује на улогу бољшевичке Коминтерне и њеног научног кадра (исп. *Большая Советская Энциклопедия*, Москва 1938) у трасирању политичке ситуације у Југославији и ван ње (Деретић 1998²: 3).

Савремена македонска држава формирана је 1991. године у границама које су претходно припадале Краљевини Србији и затим Кра-

⁵ Иако Мисирков овим, чини се, шаље политичку поруку Србијанцима и, пре свега, македонским Србима, он првенствено жели да у политичке сврхе прошири домете једног искривљеног етнографског гледишта о ијекавцима као изворним Србима, те несрпском карактеру знатног дела србијанских говора, посебно оних са појачаним уделом балканизама. Оваква пројекција је у следећим периодима само потхрањивала различите захтеве према Србији и србијанском духовном наслеђу од стране њених источних и јужних суседа (исп. *Български диалектен атлас* 2001). На другој страни, такође по језичком критерију, са запада су убрзо почела пристизати национална оспоравања Срба ијекаваца, посебно с обзиром на чињеницу да они у већини не живе у својој матичној држави/републици (в. 1.5).

⁶ Аутор указује на негативан утицај Вукове реформе и на идеју о српско-бугарском уједињењу (Исто: 325).

⁷ Према подацима из осамдесетих година прошлог века у СР Македонији је било око 3% Срба (Vlahović 1984: *Srbi*).

љевини Југославији. Већина суседних држава до данас нема општепозитиван, или бар довољно уједначен став према македонској држави, нацији и језику, без обзира на то што на њиховим територијама живи део словеномакедонског живља. Бугарска, на пример, не признаје македонски народ и македонски језик, али признаје македонску државу. Распад СФРЈ и сецесија македонске државе изнедрили су у појединим, претежно политичким македонским круговима и идеју о потреби ревизије македонског књижевног језика и установљавања нове национално-језичке симболике у циљу удаљавања овог стандарда од свега оног што представља југословенско (и српско) духовно и политичко наслеђе. Оштре критичке осврте на ове предлоге већ дуже време упућује македонски лингвист старије генерације Т. Стаматоски (2001: 131–190).

2. Под вођством српског филолога Вука Караџића и хрватских илираца, још у време док Срби и Хрвати већином живе у различитим државама, даје се нацрт њиховог заједничког књижевног језика, на заједничкој основи тзв. новоштокавских говора (исп. Књижевни договор из 1850, по коме „један народ“ треба једну књижевност да има).⁸ Иако је Караџић у овом документу пропустио да именује језик на коме је као научник истрајно радио читавог свог века, оваква филолошка концепција у основи није била далеко од Копитаревог виђења „књижевне“ ситуације код Јужних Словена. Прихватање Вукове ијекавице и повезивање са Србима, у условима хрватске крајње несигурне позиције у аустроугарској империји, нудило је Хрватима брже остварење политичких циљева (исп. Greenberg 1996: 396).⁹ На унутрашњем плану то је код Хрвата морало резултовати потребом за брзом и доследнијом вуковизацијом постојећег књижевнојезичког модела, чиме се, истакнуто је тек много касније, ипак, „s vodom bacalo i dijete“ (Brozović 1970: 125, исп. Simeon 1969/I: 498);¹⁰ на спољашњем плану то је утемељило

⁸ Хрвати су имали аутентичну књижевност претежно на чакавском и кајкавском дијалекту, а удео чакавског у савременим хрватским тзв. забавним песмама и данас пуно говори о хрватској носталгично-језичкој оријентацији. Почетком XIX века у њиховим стандарднојезичким визијама била је и идеја о увођењу штокавске икавице (исп. Симић 1995: 62). Ови дијалекатски типови нису репрезентант српског етнитета.

⁹ „Усвојити српску штокавштину“, истаћи ће Ј. Дучић у време Другог светског рата, „значило би анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима... Ово је главно дело Илиризма“ (према: Костић 1999 [1964]: 58–59). Караџић је, отуда, како истичу и хрватски научници, имао „bitno važnu ulogu u formiranju standardnog jezika kod Hrvata“ (Brozović 1970: 86).

¹⁰ Поједини лингвисти ће, наимае, указивати на посебност хрватског стандардног модела. По њима, он се „znatno razlikovao od Vukova jezika koji se osniva samo na jeziku prostoga naroda i na jeziku narodne književnosti“ (Simeon 1969/I: 497).

неизвесност у опстанак будуће књижевнојезичке заједнице.¹¹ Зато су и након стварања заједничке државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, језичке разлике између ових центара евидентне, посебно на лексичком плану. На то поједини српски лингвисти и указују у међуратном периоду својим критичким освртима (в. Бошковић 1934), иако се интерес за ова питања, вероватно под политичким и идеолошким притисцима, на српској страни брзо губи у корист промовисаног принципа „језичке толеранције“. Та „параглосија“ (Поповић 2000: 286) јавља се као резултат претежно језичко-социолошких појава у оквиру књижевног језика који је и иначе праћен низом различитих „оптерећења“ (Брозовић 1970: 102, 116–117). Она често налази додатне импулсе у политичкој затегнутости између ова два народа (исп. Окука 2000), а у кризним политичким периодима (нпр. у време успостављања фашистичке Независне Државе Хрватске) активношћу хрватских језикословаца књижевнојезичке разлике се вештачки повећавају. Успостављање Демократске Федеративне Југославије, након Другог светског рата, на неуверљивим темељима равноправности, те паролe „братства и јединства“, није могло решити питање опстанка заједничког књижевног језика. Усложњавање међунационалних питања у социјалистичкој заједници неминовно се одразило на усложњавање књижевнојезичке ситуације, о чему јасно говори први став Закључака Новосадског договора (1954): „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik“, који затим додаје да се на тој основи, „oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba“, развија књижевни језик — „jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim“ (према: Правопис 1960: 7–8). Овим се сада имплицирао (/ оживљавао) и став да је ијекавица хрватско, а екавица српско обележје, а по овој основи за неколике деценије и у далеким славистичким центрима писаће се: „The originally Serbian-identified dialect of Tršić has become associated with the center of power in Zagreb [...], while Serbian identity has shifted to the dialect of Belgrade“ (Friedman 1999: 15).

И по основи граfiје, учврстила се разлика која употребу латинице везује претежно за запад, а ћирилице за исток. Логично је отуда што се са хрватске стране 1967. године јавља иницијатива за устоличењем

Отуда ће П. Ивић о савременом српском и хрватском језику написати: „And indeed, the Serbian literary language is actually Serbian in origin, while Croatian in most of its characteristics is not related to Croatian dialects or older Croatian tradition“ (Ivić 2001: 8). О хетерогеној природи хрватске предстандардне традиције и њеном напуштању в. Brozović 1970: 93–94 и др.

¹¹ Исп.: „Serbo-Croatian unity was not only precarious, but never truly embraced; there are only rare moments when a consensus is achieved between Serbs and Croats“ (Greenberg 1999: 143).

хрватског књижевног језика, као елемента „nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti“ у заједничкој држави, што не може оспорити чињеницу да „hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu“ (Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика“, према: Vukomanović 1987: 164–165, исп. Ивић 1971: 212–216). То је време када се на хрватској страни помно изграђују додатне књижевнојезичке специфичности, преводи са „српског“ на „хрватски“, чега није поштеђена ни српска романтичарска поезија (Радић 1989). Евентуалне реакције на српској страни контролишу политички органи (исп. „Српскохрватски језик — актуелна питања“, Рад, Београд 1979, 1–100). Ослонац у изградњи самобитности хрватског језичког стандарда, који се не одриче новоштокавице, претежно се налази у диференцијалној лексици (пре свега тзв. цивилизацијској лексици и научној терминологији, тј. посебном односу према туђицама), творбеним особеностима и калкирању. То је део традиционалног модела отпора страним утицајима у Хрватској, још из времена Аустроугарске, али он није могао озбиљније нарушити јединство „српскохрватског“ књижевног језика. Временом, ово варијантско упориште се шири у дијалекатској сфери, са тежњом да се укључе и други хрватски дијалекти. Зато се указује на то да су поред цивилизацијске утемељености таквих разлика, српска и хрватска варијанта успостављене и по основи делимично различите дијалекатске основице (Brozović 1970: 45, 115–116). И када је реч о гласовној вредности, те фонолошкој интерпретацији тзв. дугог јата, истаћи ће се да у Хрватској „odlučno prevladava“ дифтоншки изговор дугог јата за разлику од других ијекавских области (Brozović/Ivić 1988: 106).¹² Термин „хрватски књижевни језик“ уместо „хрватска варијанта“ тада већ има традицију на хрватској страни, са тенденцијом да овим термином буде обухваћен и књижевни језик којим се служи српски живаљ у СР Хрватској: „Међу standardnojezičnim izrazima pojedinih sociokulturnih sredina na hs. govornom području (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Srbija) dva su se ranije (u toku XIX st.) izgradila kao posebne varijante: *istočna* ili, po pretežnom broju govornika, *srpska*, i *zapadna* ili, po pretežnom broju govornika, *hrvatska varijanta*, koja se u književnosti i svakodnevnom životu često, po tradiciji, naziva i *hrvatski književni jezik*, koji naziv dolazi i u stručnoj literaturi u neterminološkom smislu“ (Исто: 102–103).¹³

¹² За Босну и Херцеговину овде се каже да је двосложност „релативно раширенија“, док је у Црној Гори двосложни изговор „нормалан“ (Исто). Аутор дела ове студије посвећеног савременом стандардном језику (99–119) је Д. Брозовић.

¹³ Из текста се види да је само „хрватска варијанта“ издигнута на ниво „језика“, због чега би се могло помислити да су остале варијанте, или већина њих,

Сецесија Хрватске 1991. године и распад СФРЈ дали су још више подстицаја и слободе захукталим нормативистичким процесима у Хрватској (исп. Брборић 1996: 28–29, посебно: Ђорић 1998, Okuka 1999, Gustavsson 2001), а изгон преосталог српског живља из Хрватске у војним акцијама лишило је хрватске лингвисте nelaгодности у вези са питањем статуса српског књижевног језика у Хрватској.¹⁴ Сада се, поред етничког, већ отворено промовише и језички самоизолационизам, ставовима да је задатак књижевном језику у Хрватској „*da ucрта међе, da uspostavi komunikacijske barijere*“ (Škarić 1994: 99–100),¹⁵ што су поједини лингвисти називали „кroatизацијом хрватског језика“ (Neweklowisky 2003: 167). Ипак, упркос дугој хрватској традицији у том правцу, неоспоран утисак је да присуство лингвистичке амбивалентности по низу питања овде још дуго неће бити скинуто с дневног реда: „This ambivalence should suggest that despite all the official declarations, the numerous language campaigns, new grammars and dictionaries, the Croatian language is experiencing 'growing pains', and has not yet fully separated from its past and its tradition of unity with Serbian“ (Greenberg 1999: 150). Реч је о прилично јасно назначеној лингвистичкој дихотомiji препознатљивој у непрестаном међусобном сукобљавању два основна процеса: нужном прихватању штокавице као још једног (вероватно напредног) хрватског дијалекатског репрезентанта и непрестаном изграђивању дистанце према овом идиому као изворно, ипак, не-хрватском (исп. Петровић 1996а: 202–203, Gustavsson 2001).

3. Слабљењем СФРЈ на површину су изашла и друга национална питања, која су за последицу имала тежњу да се на новоштокавској основици формирају и други књижевни језици. У првом реду, након пређашњег „муслиманског“ националног одређења промовисаног у социјалистичкој федерацији (1967. год., амандманима на Устав СР Босне и Херцеговине),¹⁶ сада се поставило питање још једног књи-

произашле из „хрватског језика“ (исп. Matasić 1994). Утолико пре што је за босанскохерцеговачку и црногорску варијанту резервисан тада устаљен термин „стандарднојезични израз“. Чини се да су такви поступци и иначе одликовали борбу за савремени хрватски књижевни језик (исп. Симић 1995: 51–58), а они су се испољавали и на другим лингвистичким плановима, лексикографском, ортографском и др.

¹⁴ Књижевнојезички приступ који ће „ukloniti stare probleme za s v e, ali stvoriti, doduše, i neke nove probleme za m a n j i n u“ (Brozović 1970: 162), промовисан је, дакле, у хрватској лингвистици знатно раније пре војних акција „Олуја“ и „Бљесак“. У периоду пре распада СФРЈ у Хрватској је живело преко 14% Срба (исп. Vlahović 1984: *Srbi*).

¹⁵ О таквим ставовима и одговорима на њих в. Kordić 2001: 241.

¹⁶ Иако наизглед парадоксално, овакав поступак је, у ствари, дефинитивно верификовао верску утемељеност у националним и језичким питањима, јер је он имплицирао и да су у овим оквирима сви православци Срби, а сви католици Хрвати.

жевнојезичког стандарда, чији су темељи постављени последњих деценија у оквиру конституисања „босанскохерцеговачког књижевнојезичког израза“ (исп. Vukomanović 1987: 136–137). У складу са потребама да књижевнојезичка норма сачува живе везе са народном језичком базом, босанскохерцеговачки лингвисти су још раније покушали да идентификују могуће специфичности босанскохерцеговачког књижевнојезичког израза, тежећи да оваква обележја прате и у светлу сложене националне структуре тамошњих говорних представника (исп. Vujičić 1984: 383–392). Овакви покушаји рестандардизације били су у одређеној мери изнуђени учвршћивањем источне и западне варијанте. П. Ивић ће још 1968. године, у вези са дезинтеграционим стандарднојезичким процесима на релацији исток–запад записати: „[...] Уосталом, ово би гурало Босну и Херцеговину ка увођењу треће норме, исто тако ексклузивистичке као што су и наше две. А ми не бисмо имали права да им ускраћујемо оно што себи нисмо хтели ускратити. Само ... ко би уопште добио тиме?“ (Ивић 1990а [1968]: 318). Установљење босанскохерцеговачке варијанте било је донекле различито перцепирано у источним и западним центрима федерације. Док се на једној страни сматрало да се у стандарднојекавској Босни и Херцеговини јавља „stanovita neutralizacija“ српске и хрватске варијанте (Brozović 1970: 147, исп. Brozović/Ivić 1988: 103), на другој се истицало да се овде варијантне особине „мешају и прожимају, с тим да унеколико претежу источне“ (Ивић 1990а: 322).

Одвајањем Босне и Херцеговине 1992. године, политичку и језичку иницијативу су, уз подршку међународне заједнице, преузели босанскохерцеговачки муслимани, односно *Бошњаци*, тежећи да из штокавице издвоје „босански језик“, још један равноправан књижевнојезички стандард. Термин „босански“ (м. „бошњачки“) са савременог аспекта има превасходно територијално одредиште, очито исказујући тежњу за целовитом и унитарном Босном (и Херцеговином). На то указују и идеје о „босанском језику“ као службеном на територији Босне и Херцеговине, за шта су се недавно залагали поједини референти на Симпозијуму о босанском језику (Бихаћ, 7. и 8. IX 1998), а то је садржано и у недавном опелу муслиманског лидера А. Изетбеговића да тамошњи Срби, Хрвати и Бошњаци „првенствено буду Босанци“. Иако је термин „босански језик“ и са савременог аспекта прилично вишезначан (исп. Kasumović 1998: 19–20), њиме се истиче и историјска димензија, односно тежња за културним реинтегрисањем словенских муслимана централног Балкана, некадашњег Босанског пашалука. (О друштвеноисторијској основи овог националног програма в. Ковачевић 2000, Šipka 2001:

131).¹⁷ У правопису „босанског“ језика (Halilović 1996) у уводу се каже да је књига намењена „*Bošnjacima*, којима је *bosanski jezik* maternji [...], као i pripadnicima drugih naroda u Bosni i Hercegovini i u svijetu koji *bosanski jezik* prihvataju kao svoj“ (истицање П. П.). Управо као последица оваквог приступа, видне слабости показала је и „*Gramatika bosanskoga jezika*“, Џ. Јахића, С. Халиловића и И. Палића, о чему читамо у претежно негативним приказима објављиваним у сарајевском листу „*Dani*“.¹⁸ Може се претпоставити да ће се развој овог књижевног језика, и поред за сада пристојног степена циљне толерантности, кретати у правцу даљег уношења у језички стандард оних особености које карактеришу говор Бошњака, тј. босанскохерцеговачких муслимана и њихових градских центара, посебно Сарајева, које са делом североисточне Босне припада источnobосанском новоштокавском дијалекатском типу. Ту се, свакако, укључује појачано присуство турцизама,¹⁹ а у том корпусу и изразитији удео гласа *x* (нпр. *aždaha*, *duhan*, *kahva*, *dohakat*, *bahnuti*, *lahko*, *mehlem*, *halal*, *hrsuski*, *šehar*).²⁰ Више аутора указује на присуство даљег бошњачког ослањања на западну (хрватску) књижевнојезичку традицију (исп. Брборић 1996: 26, Čedić 2001: 70), у које, на пример, спадају лексичке особености (нпр. *glazba*, *glazbenik*, *glasilo*, *dužnosnik*, *nadnaravno*, *neovisan*, *povijest*, *pokus*, *protuzakonit*, *sudjelovati*, *sudionik*, *tisak*, *tisuća*, *uvjetovati*, *unatoč*), уопштавање глаголског суфикса *-upa* код интернационализама (*eliminirati*, *zainteresirati*, *ideologizirati*, *iskompromitirati*, *kombinirati*, *kolektivizirati*, *kontrolirati*, *producirati*, *funkcionirati*), употреба латинице и преношење

¹⁷ Посебно ће у том смислу у жижи интересовања бити бошњачко становништво у Србији и Црној Гори, како у Рашкој области (Сањак), тако на делу Подриња. У СО Нови Пазар званично је затражено да се поред српског језика и ћирилице уведу „босански језик“ и латиница.

¹⁸ Аутори ових приказа су И. Ловреновић (1. XII 2000, 43), Ј. Јурић-Капел (12. I 2001, 50–51) и С. Гуцевић (2. II 2001, 60–62). Кратак критички осврт на овакву полематску литературу даје Х. Вајзовић (2001: 87–88).

¹⁹ Ако се настави у овом правцу, остали књижевнојезички стандарди у БиХ, ако им буде било дозвољено, вероватно ће се пре свега по овом критерију дистанцирати од бошњачког стандарда. Потврде за то налазили смо недавно у ратним извештајима босанских Срба, када су на њиховим медијима поново били учестали поједини турцизми, али уместо у обично неутралном значењу, како су се јављали раније (нпр. *јуришлија* 'онај који јуриша, који иде на јуриш'), сада са претежно стилистичким вредностима и конфесионално обележеним семантичким иновацијама (: *јуришлија* 'босански муслиман-борац; фундаменталиста') (Радић 2001: 46).

²⁰ Много раније, јавила се међу босанским муслиманима и идеја о прихватању неутрализације између два пара африката у књижевном језику. Ова идеја је данас блиска и неким хрватским лингвистима („*Vjesnik*“, Zagreb, 5. XI 2000, 26, исп. фус. 32).

страних термина и личних имена без транслитерације (*business, design, image, loby, fast food; George Bush, Dayton* (и *daytonski*), *Clinton, McCarthy, Spielberg, Stephen Schwartz*) — и др. У ово се укључују поједине фонетске (нпр. *općina*, често *Europa*), морфолошке и творбене одлике (исп. *kvaliteta, studentica*, као и: *suradnik, suradnja, suvremen*), праћене познатим правописним решењима (исп. футур типа: *evocirat će, formirat će*),²¹ што ће вероватно утицати на јасније српско-бошњачко књижевнојезичко удаљавање. За сада је, дакле, још увек тешко остварива пројекција о „босанском“ који почиње да значи „the vernacular speech of Bosnia and Hercegovina, as well as for the standard language which is now taking shape in this country“ (Kasumović 1998: 19). То није било потпуно оствариво ни у условима социјалистичког заједништва, и постојања тзв. босанскохерцеговачког књижевнојезичког израза, који, бар судећи по називу, није претендовао да укаже предност једној од босанскохерцеговачких нација, односно области у којој је она посебно заступљена. То је зато још мање оствариво данас када „Povelju o bosanskom jeziku“ („Dnevni avaz“, Sarajevo, 12. IV 2002) потписују искључиво муслимански представници. Уосталом, и сама идеја о „босанском“ као службеном језику у БиХ, чији су заговорници управо босанскохерцеговачки муслимани, негира став из Касумовићевог чланка о (једном) књижевном језику који се тренутно обликује у овој држави. Утолико пре што у овом ставу, као и у самом чланку, нема података да у вишенационалној БиХ, чији је фолклор „very rich and multiconfessional“ (Kasumović 1998: 19), поред Бошњака живе и други народи. Насупрот томе, у Библиографији радова који се односе на овај језик (у наслову додуше: „Language of Bosnia and Hercegovina“), аутор наводи радове већег броја српских и хрватских филолога (нпр. В. Карацић, Ђ. Даничић, В. Михајловић, П. Скок, М. Храсте и др.).

Истини о језичком стању у БиХ далеко је ближи један други бошњачки извор, који каже „da su u Bosni i Hercegovini u upotrebi sva tri standardna jezika“, додуше уз напомену да је то језичку ситуацију „sa političkog stajališta učinilo vrlo kompliciranom“ (Jezik i demokratizacija, Sarajevo, 2001, 9 — Predgovor). У сваком случају, међу бошњачким лингвистима се уочава шири распон ставова који се крећу између трагања за претежно теоријским утемељењем, које на пример истиче да основу данашњег „босанског“ стандарда чини „босанскохерцеговачки књижевнојезички израз“, обогаћен језичким одликама Бошњака и допуњен појача-

²¹ Примери су ексцерпирани на узорку сарајевског часописа-ревије „Walter“ (Sarajevo, 7. II 2001).

ним таласом кроатизама (Ћedić 2001: 70, 73), — и праксе која се, у циљу изграђивања језичке аутентичности и аутохтоности у условима крајње дезоријентисаног језичког понашања Бошњака, често усмерава према својеврсном језичком егзибиционизму (Vajzović 2001: 87–89).

Када је реч о називу „босански језик“, и питању овде незгодног термилошког размимоилажења везаног за име нације и језика (исп. Greenberg 1999: 151–153, посебно Širka 2001), знатан број лингвиста данас, експлицитно или имплицитно, принципски сматра да се припадницима једног народа не може оспорити право да зову свој језик „kako im odgovara i kako su navikli“ (Bugarski 2001: 18). Иако за овакве, врло начелне ставове има потпоре у међународним документима који регулишу питања језичких права, када је о „босанском“ случају реч у овим актима се тешко могу наћи несумњиви ослонци за овакво именовање. Наиме, пошто и само именовање језика припада политичко-симболичком корпусу, оно несумњиво може бити подложно злоупотребама у функцији оспоравања права других народа. О томе нам, чини се, говори управо ситуација у Босни и Херцеговини у којој знатан део становништва, тачније већина,²² не именује свој језик „босанским“, али ће бити принуђена да се под тим именом, на овај или онај начин, идентификује, иако овај језик „kako se danas standardizira nije bosanski u smislu standarda koji bi obuhvatio cjelokupnu bosanskohercegovačku jezičku stvarnost“ (Mønnesland 2001: 21, исп. Реметић 2001: 49).²³ Штавише, из иступања појединих бошњачких интелектуалаца видимо да то важи и за део Бошњака, којима нити одговара назив „босански“, нити су на њега навикли (исп. Gudžević 2001). Зато би по истом критерију и другима морало бити признато право да такав термин не прихвате, тј. да за њега имају свој термин, па и своје виђење дате ситуације, у складу са својим навикама и националним интересима. Неотуђиво право сваког народа на властито језичко име не би смело подразумевати наметање тог језичког имена другом народу (исп. Ивић 1990а: 325), ни у оваквом случају, када оно не представља националну, него пре свега државно-административну одредбу.

²² По попису из 1981. године у БиХ је било 39,52% „Муслимана“, 32,02% „Срба“, 18,38% „Хрвата“ и др. (према: Брборић 2000: 257). Влаховић (1984: *Srbi*) наводи податак да су Срби чинили „preko 37% stanovništva“.

²³ Неофицијална пак употреба овог термина са локално-завичајном, колоквијалном конотацијом до сада није могла имати већег значаја од нпр. термина „југословенски језик“, који већ деценијама употребљава део југословенске емиграције. Једино се у овом смислу може разумети и став из Касумовићевог чланка о босанским пресељеницима у друге делове турске империје који су атрибут *Bosnevi* додавали својим именима (Kasumović 1998: 19). Сувишно је додати да је у овом случају искључиво реч о муслиманима. На другој страни, све то, ипак, унеколико проблематизује и ставове који говоре о „tri ravnopravna jezika“ у БиХ (Newekłowsky 2003: 174)

4. Књижевнојезичка раслојавања и процеси дивергенције нису се зауставили ни у остатку СФРЈ, тј. у трећој, Савезној Републици Југославији, која од 2003. године носи име Србија и Црна Гора. Утолико пре што је и у претходним деценијама, у време постојања СФРЈ, указивано на извесне посебности црногорског стандарднојезичког израза, додуше најпре у контексту статуса једне српске „субваријанте“ (Brozović 1970: 147).²⁴ Тиме је, у ствари, књижевнојезичким дивергенцијама на овом терену најпре признавана предност у односу на националне, „jer se Crnogorci i ne mogu smatrati potpuno formiranom nacijom, pojavno istom kao ostale slovenske nacije“ (Brozović 1970 [1967]: 47). Они су у то време још увек само „specifična socio-etnička formacija nedjeljivo vezana sa srpskom nacijom“ (Исто: 93).²⁵

Сходно тежњама дела црногорског народа за остварењем посебног националног и књижевнојезичког идентитета, исказаним пре свега у социјалистичкој Југославији, а подржаним претежно од стране хрватских политичких и лингвистичких кругова (исп. Ивић 1971: 219–220, Vukomanović 1987: 99–100, 108–111, посебно Петровић 1996а),²⁶ појавили су се последњих година, за сада претежно из нелингвистичких кругова, енергични захтеви за кодификацијом црногорског књижевног језика. Поједини лингвисти ове захтеве подводе пре свега под отпор идеји о књижевнојезичком уопштавању екавице код Срба (исп. Friedman 1999: 15). На челу ових реформаторских активности у Црној Гори налази се В. Никчевић, о чијим лингвистичким радовима постоји низ негативних приказа објављених у Србији, претежно из пера аутора црногорског порекла (исп. Петровић 1996а, Ковачевић/Шћепановић 2001: 621–642).²⁷ Ови нормативистички захтеви истичу потребу промовисања типично црногорских (тј. низа дијалекатских) језичких црта у но-

²⁴ То је касније чешће именовано као „ijekavska verzija istočne varijante“ (Brozović/Ivić 1988: 103).

²⁵ Осамдесетих година прошлог века удео становништва српске националности своди се у Црној Гори на 7,5% (Vlahović 1984: *Srbi*). Но, и у овом периоду, чини се, остаје питање прецизнијег поимања нације Црногорац и посебно њеног односа према српској нацији.

²⁶ Термин „црногорски језик“ био је у Црној Гори у оптицају у време Другог светског рата, од стране италијанских окупатора. И на хрватској страни ће се релативно брзо указати на то да „postoje dvije varijante [...] i treća, crnogorski književni jezik, koji također ima svoju posebnu tradiciju i neke svoje leksičke, morfološke i sintaksne osobine“ (Simeon 1969/I: 500).

²⁷ Овакви предлози за реформу садржани су и у ставовима Матице црногорске, о чему је својевремено писано у „Вечерњим новостима“ (Београд, 24. II 2000, 2). Ове реформаторске пројекције још увек не показују довољно међусобног јединства (исп. Radonjić 2002: 47).

вом књижевном језику. Иако је обим таквих, специфично црногорских дијалекатских обележја углавном симболично мали, развој националних интереса можда ће налагати да се управо на њима инсистира, као и на оним језичким цртама које не припадају досадашњем корпусу заједничког књижевног језика,²⁸ са извесним искорачењем књижевнојезичке основице према тзв. староцрногорским (неновоштокавским) говорима у чијим зонама се налазе и значајни црногорски градски центри. У таквим пројектима се, на пример, у будућем фонетском инвентару „црногорског“ књижевног језика виде резултати ијекавског јотовања (нпр. *ćerati* м. *tjerati*, *đevojka* м. *djevojka*, *ćetati* м. *cvjetati*),²⁹ појачана ијекавизација (*prijedsjednik*, *prvijenstvo*, *svještenik*), неутрализација акузатива и локатива као падежа кретања и локације, те низ лексичких локализама, укључујући и романизме (*navlaš* м. *namerno*, *pot* м. *znoj*, *lumbrela* м. *kišobran*). У сада већ примарно латиничком писму предлаже се повећање броја графема (где се придружују палатални *s'*, *z'*, као и *ž*) због, како се истиче, појединих дијалекатских фонема за које не постоје одговарајући знаци у садашњој азбуци. Истицање „проблема неусклађености“ између фонетског и графијског плана једна је од уобичајених, претежно екстралингвистичких ставки у креирању савремених књижевних језика (исп. I.1). У сваком случају, и изван Црне Горе све су присутнији гласови који у новонасталим околностима не виде посебне препреке да се поред „српског“, „хрватског“, „босанског“, огде убудуће нађе и „црногорски“ језик, па и не само он, наравно у зависности од даљег развоја политичких догађаја на овим просторима (исп. Bugarski 2001: 40–41). Чини се да је интерес за то посебно владао у страним лингвистичким (и политичким) центрима, где је, по инерцији политичких дешавања последњих година на Балкану, била видљива тежња да се држи отвореним питање даље политичке и стандарднојезичке балканизације српскохрватског језичког простора (исп. Carmichael 2000).³⁰ У сваком случају, почетак рада заједничке српско-црно-

²⁸ Више аутора је данас сагласно у начелном ставу да у новонасталим условима нормативисти не треба да се посебно оптерећују питањем језичког заједништва са другим народима (исп. Радић 1995: 53, Брборић 1996: 30, Биговић-Глушица 1997: 253, и др.).

²⁹ И из пера појединих лингвистичких стручњака у вези са овим се истиче: „Ако би пошли од стања у црногорској ијекавици [...] онда би се, сигурно, наметнуло питање могућности ревидирања постојеће ијекавске норме“ (Биговић-Глушица 1997: 253).

³⁰ И међу студентским дипломским радовима из друштвених области у последње време су овакве теме биле у жижи интересовања на многим страним универзитетима, исп. Megan Hargrove, „Secession in Yugoslavia: Why is Montenegro different?“, The Annual Celebration of Undergraduate Research, Chapel Hill, USA, April 26, 2002.

горске скупштине почетком 2003. године обележен је захтевом једног црногорског посланика да скупштинска акта за Црногорце буду преводљена на „дрногорски“. То је очито пандан ситуацији која је пре више деценија наговестила распад српско-хрватског књижевнојезичког (и политичког) заједништва.

5. Разматрање развоја ових дивергентних процеса на ширем штокавском терену неизбежно намеће питање: Каква би након свега овога, у новонасталим друштвеноисторијским околностима, била судбина књижевног језика у Србији и у оним областима ван Србије (нпр. Република Српска) које у већини насељава српски живаљ? Да ли бар ове области, у којима живе Срби, може обједињавати један књижевни језик? Јер, у претходној научној парадигми у СФРЈ за српску варијанту се истицало екавско-ијекавско двојство, при чему се Србима у Хрватској (и наравно БиХ) најпре није оспоравала припадност „српској варијанти“, којој су припадале: екавица у СР Србији са Војводином, те ијекавица у СР БиХ и СР Хрватској, — „*ukoliko se radi o srpskom rujanstvu*“ (Brozović 1970: 147). Међутим, недавним поновним учвршћењем границе на Дрини од стране европске и светске заједнице, између два дела српског народа, дијалекатска основица српског књижевног језика, у њеном већем делу, остала је изван српске матице, у другој држави. То ће вероватно спречити, а засигурно отежати везивање српских етничких делова са једне и друге стране границе, остављајући босанскохерцеговачке Србе у заједници са Бошњацима и Хрватима, под окриљем босанске језичке „препознатљивости“, на чему ће вероватно све више инсистирати и Европска заједница својим законским пројектима (исп. фус. 39).³¹ Овакве распоућености неће бити лишени ни други народи у Босни и Херцеговини, Хрвати и Бошњаци. Отуда, природа босанскохерцеговачке верско-етничке устројености тешко може у догледно време омогућити опште благостање њеним житељима. Уз напомену да су величину, облик, степен развоја, па и само постојање балканских држава регулисали интереси великих сила, М. Тодорова о Босни бележи следеће: „*Bosna je održavana kao ničija zemlja ne zbog potencijalno eksplozivne mešavine stanovništva, nego zato što je najpre Austrougarskoj bila potrebna predstraža na Balkanu, a potom je tobožnja nezavisnost Bosne trebalo da spreči narušavanje rav-*

³¹ Овакви ставови, као и многа дешавања последњих деценија, много су јаснији ако се зна за давнашњу западњачку нелагодност у вези са присуством тзв. свесрпске идеје међу Србима. По историчару Р. В. Ситону-Вотсону (поч. XX века) победа ове идеје био би „*trijumf istočne kulture nad zapadnom [...] smrtni udarac napretku i modernizaciji na čitavom Balkanu*“ (према: Todorova 1999: 207). Па и на самом крају прошлог века у сличном тону говориће о Србима један британски премијер поводом хрватских војних акција „Бљесак“ и „Олуја“, вођених против Срба у Хрватској.

noteže snaga između Srba i Hrvata“ (Todorova 1999: 291).³² Овај први аргумент, у исто време, подсећа зашто су хрватски ратни покличи последњих година, управо изговарани од стране познатих лингвиста, најављивали одбрану хрватске државе на Дрини, што је нашло одраза и у појединим дијалектолошким картама које под „хрватским језиком“ на истоку подразумевају све ијекавске области, укључујући западну Србију и Црну Гору (Matasić 1994). Елементи овакве политичке оријентације, по којој се Србима оспорава право на ијекавицу, назначени су већ у Новосадском договору (1954), а посебно су промовисани у Хрватској крајем шездесетих година, када се истиче да је ијекавски говор штокавског наречја карактеристика хрватског књижевног језика, да је Караџић овај изговор „uzeo i za srpski knjiž. govor, ali su ga Srbi uskoro zamijenili ekavskim“. Тако, „srpski“ је naziv за језик који се govori у Србији и пише ćirilicom, dok se 'hrvatski' govori у Hrvatskoј и пише latinicom“ (Simeon 1969/I: 493, 500).³³ То вероватно објашњава и зашто данас на индустријским производима, који садрже упутства на различитим језицима, стоји опозиција HR, BiH на једној, према YU, на другој страни. У сваком случају, ако у Босни и Херцеговини превалада унитаристички концепт, то ће бити само још једна рестаурација, обнављање стања сличног оном након аустроугарске анексије које је обележено Калајевим реформама у циљу формирања „босанске нације“ и „босанског језика“, што би и данас имало за циљ неутралисање српског и хрватског националног присуства у БиХ. У вези са језиком тадашњих уџбеника Ј. Цвијић ће својевремено забележити: „Несумњиво је да се кроз школске, нарочито средњошколске уџбенике, квари српски народни језик Босне и Херцеговине. То могу и сам потврдити: због изопаченог језика ја сам с муком могао разумети поједина места из тих уџбеника“ (Цвијић 1921–1923: 221).

³² У једној депеши бечке царске војне канцеларије из 1882. године, упућеној Јосипу Филиповићу, команданту окупационих снага у Босни и Херцеговини, каже се између осталог: „... zatim vam se preporučuje da dovedete muslimane u bliži kontakt s katolicima i da naročito spriječite približavanje ili savez muslimanskog s pravoslavnim stanovništvom, koje treba da se najoštrije nadzire s obzirom na eventualne, okupaciji neprijateljske aspiracije“ (према: Gudžević 2001: 62).

³³ Иако Симеон сматра погрешним став да се „književni jezik što ga je svojim spisima osnovao Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) osniva [...] na hrvatskoј varijanti stsl. jezika“ (Simeon 1969/I: 500), његово виђење овог питања не разликује се битно. Тако се релативно брзо од парадигме да су Хрвати изворни чакавци преко тога да они баштине и део штокавице (најпре икавицу, а онда и ијекавицу), дошло до парадигме и да сви ијекавци говоре хрватским (исп. Matasić 1994). Поједини црногорски интелектуалци преузимају данас ову парадигму у корист „црногорског“ језика, бар када је реч о њиховом односу према српском (в. о томе критички осврт Д. Петровића, 1996а: 36–37).

Покушај дела босанских Срба, 1993. године, подржан следеће године на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду, да се заступљеношћу екавице у званичној комуникацији у Републици Српској „приближе екавском стандарду“ (Р. Караџић), те заштите од овакве надолазеће политике, није успео. Уз колебање политичке воље, као и истицање одређених аргумената, пре свега од стране низа српских лингвиста (исп. нпр. Симић 1995: 61–65),³⁴ — ијекавица је овде врло брзо повратила свој суверени статус.³⁵ Но о правим узроцима и последицама овог чина још је рано говорити, иако процене прилично објективних аналитичара судбину овог екавско-ијекавског двојства у српском књижевном језику већ сада неминовно повезују са неславном судбином заједничког „српскохрватског“ књижевног језика (исп. Greenberg 1999: 155).³⁶ Оптужбе појединих српских лингвиста да се из чисто политичких разлога настојао наметнути екавски у службеној употреби међу босанскохерцеговачке Србе нису много координирале са њиховим залагањем за поштовање политичко-симболичких фактора у језичкој стандардизацији сваког народа, али су незгодно координирале са оспоравањем перспективе српског идентитета у Босни и Херцеговини од стране појединих центара. Тако, књижевни језик Републике Српске у овим срединама „is now defined as 'Serbian', whereas 'Croatian' and 'Bosnian' are spoken in the Federation territory“ (225–226), „old Bosnia“ је све важнији термин у тумачењу садашњег политичког и лингвистичког стања у БиХ (225), В. Караџић је представљен као „a Serb scholar

³⁴ Питању очувања ијекавице посвећен је зборник радова са тадашњег научног скупа у Никшићу („Васпитање и образовање“, 3, Подгорица 1994). Убедљива већина учесника, како показују њихови радови, били су ијекавци.

³⁵ Према В. Фридману, тадашње прихватање екавице било је тек знак солидарности са Србијом, иако аутор указује на заступљеност оваквог поступка и код неких других балканских народа (исп. Friedman 1999: 15). Када је о српским областима реч, било би занимљиво разматрати питање интензитета српског националног осећања, компаративно посматрајући две социolingвистичке појаве на српском терену, једну старију, прихватање српског књижевног језика од стране становништва централне и посебно југоисточне Србије, и другу, новију, „одустајање“ босанских Срба од идеје да се за јединствен српски књижевнојезички изговор узме екавица.

³⁶ Ново(пре)остали српски стандард, за чији се босанскохерцеговачки део код међународне администрације у новије време појављује и термин „босанско-српски“ (супротно дејтонским ставовима о „босанском“, „српском“ и „хрватском“ језику у БиХ), имаће у социolingвистичкој пракси вероватно и лошију позицију од оне коју је својевремено имао „српскохрватски“ књижевни језик, као „veoma neobična pojava u društvu standardnih jezika opće“ (Brozović 1970: 96).

from western Hercegovina“ (236), И. Андрић је „Bosnian novelist“ (222) (истицања П. Р.) итд. (Carmichael 2000).³⁷

На другој страни, у овим полемикама и освртима, како домаћим тако и страним, мало се подсећало на чињеницу да идеја о екавици као јединственом (српском) обележју није овде први пут изнесена, да се и сам Вук у појединим периодима своје делатности опредељивао за екавицу, потврђујући то и у пракси, својим објављеним радовима и преписком, као и да су и касније велики писци са ијекавског терена (нпр. Ј. Дучић, И. Андрић, М. Селимовић, А. Б. Шимић) били склони да пишу екавицом. (Друга страна је, опет, мало, или није нимало, указивала на то да би било неопходно да ијекавица коегзистира у књижевноуметничкој, као и просветној сфери до одређених нивоа.) С тим у вези, и констатација да је идеја о прихватању екавице наишла „на јаке отпоре, чак и у Србији“ (Брборић 1996: 31) заслужује ревизију, или бар појашњење. Јер, у појединим радовима објављеним у Србији, али и ван ње, и даље се истичу, или назначују, и другачији ставови о овом питању (исп. Петровић 1996а [1994]: 369–375, Збиљић 1994, Радичић 1997а, Касавица 1999). У сваком случају, неприхватањем екавице у овој функцији одбијена је спремност већине Срба у Републици Српској да се ради виших циљева одрекну оног типа стандардног језика који одговара њиховом родном дијалекту (Ivić 2001: 12). То ће у будућности вероватно погоршавати национални положај српског народа у Босни и Херцеговини и умножавати лингвистичке манипулације, попут оне која каже: „During the 1991 census, most of the inhabitants [истицање П. Р.] of the republic volunteered 'Bosnian' (*bosanski*) as their language, rather than Serbo-Croat, on the advice of the primarily Muslim Party of Democratic Action“ (Carmichael 2000: 226). А чињеница је, међутим, да се само већина босанскохерцеговачких муслимана, тј. Бошњака (90%), тада изјаснила за „босански језик“ као матерњи, што је тек 38% житеља Босне и Херцеговине (исп. Halilović 1996: 6). У том смислу и данас се у оваквој лингвистичкој литератури нашироко говори о српском као „званичном“ језику босанских Срба, о томе да је у Републици Српској „усвојен“ српски језик,³⁸ о покуша-

³⁷ Након овог, читалац не може стећи јасан утисак о томе да у БиХ живе и Срби, посебно не аутохтони, као и да и они имају право на очување своје нације и свог језика. Позајмљен хуманистички мото, истакнут као наслов овог чланка, на њих се, очито, није односио.

³⁸ Иако су понекад овакви ставови можда резултат и својеврсног неспоразума (нпр. изазваног неугодном вишезначношћу енглеског облика *Serbian*, који је подложен злоупотребама, исп. *Bosnian*), тешко је отети се утиску да су они пре свега у функцији настављања добро познате кампање вођене последњих година на овом те-

ју бившег председника Р. Караџића да у Републику Српску уведе „београдски изговор“, о гостовању професора Београдског универзитета на Палама и Бањалуци као виду „српске језичке хегемоније“ итд.³⁹ Све то наводи на претпоставку да међународна заједница, чак и да се екавица одржала у Републици Српској, не би била вољна да овакав пројекат политички подржи.

Ситуација око прихватања и неприхватања екавице у Републици Српској чини се да се понавља и када је реч о писму. После почетног прихватања ћирилице у Републици Српској, њена употреба је видно ослабљена. Тако је недавно магазин „Ekstra“ (Bijeljina, 14. II 2001) почео излазити латиницом. Ту промену је уредништво у закључку образложило овако: „Ukratko, ulazak u Evropu traži žrtve“ (стр. 3). Ако се руководило тим критеријем, онда се морало знати да и стварање јединственог српског књижевног језика, ако за то постоји искрена жеља на обема странама, тражи исто то.

6. Иако се за српски језик, у поређењу са осталим, новијим језичким стандардима са мање или више развијеним језичким инжињерингом, процењује да он, већ традиционално тежећи толеранцији,⁴⁰ тренутно „стоји у mestu“ (Bugarski 2001: 48, исп. Neweklovsky 2003: 175), интензивни стандарднојезички процеси који се ланчано развијају на различитим странама неминовно ће се одразити и на ситуацију у српском језику. То ће, несумњиво, бити лингвистички пандан политичкој ситуацији. У таквим условима на србијанској страни књижевни језик ће пре свега наставити да се слободније отвара према великим србијанским дијалектима, на чијим територијама се налазе и највећи политички, индустријски и културни центри (Београд, Нови Сад, али и Крагујевац, Краљево, Ниш и др.), који су и до сада имали више или мање удела у креирању језичког стандарда у Србији.⁴¹ Из њих се

рену. Познату новинарску западњачку „авангардност“ (исп. Todorova 1999: 273) у последњим догађањима на Балкану, зачудо, врло је помно пратила лингвистика.

³⁹ Последњи социолингвистички став у потпуности прати ставове појединих влада које су економску подршку преосталом делу СР Југославије (Србије и Црне Горе), пре свега Србији, условиле престанком србијанске помоћи институцијама у Републици Српској. Амерички конгрес је једну такву резолуцију обновио фебруара 2003. године.

⁴⁰ Од овог принципа није далеко ни „široka tolerancija prema odstupanjima od norme“, што се узима као једна од слабости тзв. новоштокавског фолклорног коинеа, садржаног у основи „српскохрватског“ књижевног језика (Brozović 1970: 113).

⁴¹ Посебно је последњих векова био изразит удео шумадијско-војвођанске дијалекатске основице у писмености и књижевности у Србији (исп. Ивић 1990). Што се тиче великих градских центара, они су директно утицали на профилисање низа књижевних језика у свету, нпр. језичког стандарда у Француској (Париз), Великој Брита-

нарочито последњих деценија, најчешће посредством различитих медија, видно утиче на савремену књижевнојезичку норму (в. II), што ће за последицу имати још веће удаљавање књижевног језика у Србији од Вуковог књижевнојезичког модела (исп. Ивић 1990: 9–24).⁴² За језик „београдске и србијанске [!? — П. Р.] штампе и публицистике, радија и телевизије, преводилачке литературе и школских уџбеника“, већ је констатовано да „има мало везе са Вуковим језиком“ (Брборић 2000: 27),⁴³ а повратак Вуковим начелима, за шта се залажу поједини лингвисти, у оваквим условима све је мање изванредан. На то указују и поједине полемике које у последње време покрећу србијански интелектуалци, а на то као да указује и установљивање Одбора за стандардизацију српског језика (САНУ), чији је циљ да организовано прати савремене језичке појаве како књижевни језик не би изгубио везу са стварношћу (Ivić 2001: 15). Чини се да се у том смислу као могућност намеће даља дивергенција између „варијаната“, сада већ у оквиру српског књижевног језика (исп. Radovanović 2001: 174), дивергенција чији ће се резултати на источнијим теренима у будућности тешко моћи једноставно подвести под „ишчашење основице стандардног језика“ (Брборић 2000: 165) у Србији.⁴⁴ Друштвеноисторијски и социолингвистички оквири у Србији и њеном окружењу тренутно намећу услове у којима ће, ако они потрају, теза о србијанској „традиционално недовољној заинтересованости за свој стандардни језик“ (Исто: 281, исп. Ивић 1971: 185, Bugarski 2001: 31), ако је она и тачна, бити део прошлости. Тада ће вероватно престати и потреба да се српска стандардна екавица „својом структуром потчињава ијекавици“ (Симић 1994: 20).

*

У дезинтеграцији српског (тј. „српскохрватског“) књижевног језика из корпуса југословенских државно-политичких формација из-

нији (Лондон), Русији (Москва), Кини (Пекинг), Јапану (Токио) и др. (Radovanović 1979: 88).

⁴² Отуда и релативно рана појава имплицитног терминолошког двојства у оквиру „српске (србијанске) варијанте“ (Vukomanović 1987: 139).

⁴³ За фиксирање савременог књижевног језика управо је, сматра М. Ивић, најпогодније „узети као мерило за поређење језик који се огледа кроз штампу, радио, филм, другим речима — онај језик наше данашњице који се због масовног карактера више стандардизовао од језика лепе књижевности“ (Ивић 1990: 12).

⁴⁴ Па и за савремени српски језички тренутак указује се да „Као подлога за стандардизацију српскога књижевног језика треба да послуже текстови из свих области у којима живе Срби — осим дијаспоре“ (Ивић 1999: 300).

двојила су се, дакле, два основна периода, који су резултат преломних друштвеноисторијских и политичких процеса. П р в и, нешто једноставнији, тицао се издвајања македонског књижевног језика, чија је доминантна структурна посебност и удаљеност од новоштокавског дијалекатског средишта, уз накнадно развијен социолингвистички идентитет (тј. „kako ga vrednuju njegovi govornici“, Bugarski 2001: 11), била ваљана основа за формирање новог књижевног језика. Непосредну друштвеноисторијску основу обезбедио је крај Другог светског рата и државно-политичко реструктурисање Краљевине Југославије у Републику Југославију, социјалистичку федерацију у оквиру које ће заживети њен равноправни конститутивни члан, Република Македонија. Д р у г и, сложенији стандардолошки процеси тичу се даље књижевнојезичке дезинтеграције у оквиру „српскохрватског“ књижевног језика, овог пута у оквиру књижевног језика заснованог на заједничкој, новоштокавској дијалекатској основи, заступљеног у неколиким бившим југословенским републикама, Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, те Хрватској.⁴⁵ Реч је о дезинтеграцији полицентричног типа која се спроводи готово искључиво по основи нарастајућег социолингвистичког идентитета, у условима постепеног слабљења заједничке, федеративне државе, дакле у оквирима донедавно интерних, републичких граница.⁴⁶ Зато једна од опсервација о овим језицима каже: „These new languages are by no means 'instantly invented' languages which still need to be taught to their speakers“ (Greenberg 1999: 155). То значи да се на лингвистичко-комуникацијском нивоу „српскохрватски“ и даље може сматрати једним језиком.⁴⁷ Штавише, на том нивоу, сматрају поједини лингвисти, „još uvek je legitimno govoriti o postojanju srpskohrvatskog kao jednog standardnog jezika (iako, prirodno sa teritorijalno-nacionalnim varijantama)“ (Bugarski

⁴⁵ За ове говоре је у последње време у западним центрима у употреби националан термин „средњејужнославенски дијасистем“, који је у много чему пандан термину „илирски језик“ из прве половине XIX века.

⁴⁶ Републичка граница узимала се за језичку и када је реч о раздвајању српског и македонског дијалекатског корпуса. Када је реч о даљим процесима језичког сепаратизма на Балкану, В. Фридман указује на сличне социолингвистичке појаве у Далмацији, Истри и Санџаку, а на другој страни у бугарском Шоплуку (Friedman 1999: 15). О наводној дискусији у вези са „славонским“ или „пулским“ језиком посредно сазнајемо из писања С. Кордић (2003: 172).

⁴⁷ Са социолингвистичког аспекта, пак, питање саме говорникове представе о језику којим говори, те и његовог именовања, спадало би најпре у домен лингвистичке дисциплине познате као *folklinguistics* (исп. о овом аспекту питања Kordić 2001). На другој страни, законско прописивање самог термина за језик једне нације може представљати „primjer uplitanja politike u lingvističku znanost“ (Kordić 2003: 159).

2001: 15), иако је у пракси маневарски простор за овакав приступ све ужи.⁴⁸ Овакви процеси одвијају се, дакле, на основи вуковског — „по провенијенцији иманентно 'српског' — новоштокавског стандардно(књижевно)језичког концепта“ (Радовановић 1995: 17), што је у време социјалистичке федерације називано и „стандардном новоштокавштином“ (Brozović/Ivić 1988: 99). Позната Вукова теза да су штокавци Срби (Караџић 1847), у великој мери објашњава и зашто Срби нису били посебно оптерећени питањем свог језичког идентитета ни касније, након Другог светског рата, у процесима језичке до-стандардизације и варијантације који су се одвијали у различитим републичким центрима.⁴⁹ Књижевнојезичке варијанте, тј. некадашње варијантске разлике као производ деловања посебних друштвених, културних и историјских околности, за које се истицало да су мали, „marginalni deo crta što su na periferiji standardnog sistema“, и којих ће, по принципу језичке конвергенције „vremenom biti sve мање“ (Vukomanović 1987: 137, 141), очито су у новонасталим друштвеноисторијским условима постале камени међаши на којима ће се дивергентним процесима развијати нови књижевни језици. Предоминантна улога „политичке (а не лингвистичке) воље“ у оваквим условима (Радовановић 1997: 162), која, узгред, на овим просторима још није рекла своју последњу реч,⁵⁰ те отуда и инсистирање на језичким посебностима, по могућству оним базичним, дијалекатског порекла, треба да омогући политичко-симболичку основу говорницима, а тиме и њихову књижевнојезичку препознатљивост у комуникацији. Докле ће у томе ићи (/ моћи да иду) језички кодификатори, друго је питање.

⁴⁸ Сама економска реалност, међутим, понекад диктира овакав језички приступ и у пракси. У раду Хашког трибунала „српски“, „босански“ и „хрватски“ спојени су у један језик, а недавно је овај суд одбио захтев оптуженог радикалног првака, Србина В. Шешеља, да му оптужницу са „хрватског“ преведе на „српски“, констатујући да Шешељ „разуме језик на којем је написана оптужница“ (према: РТС, Београд, 25. III 2003).

⁴⁹ Сви ови, за језички систем готово маргинални захвати одвијали су се и даље на основи новоштокавског дијасистема. Ова теза у исто време објашњава зашто се међу Србима нису могле јавити посебне пуристичке или сепаратистичке тежње, укључујући и садашње стање ствари у српској нормативистици.

⁵⁰ На етнички (и регионално) сложенем војвођанском терену ови процеси су за сада тек симболички назначени у „Предлогу закона о изменама и допунама Закона о службеној употреби језика и писма“, који је припремила Скупштина АП Војводине. По овом предлогу у Војводини се предлаже равноправна употреба ћириличног и латиничког писма у службеној употреби. Реаговање Одбора за стандардизацију српског језика (САНУ) указало је да је увођење овакве „равноправности“ (као нпр. у пређашњој Хрватској и БиХ) по правилу значило давање предности латиници, што је противно очувању идентитета и интегритета српског народа (Писмо... 2001: 28–32).

За сада је, међутим, несумњиво да савремени кодификатори, званични или мање званични, имају пуно посла око језичке стандардизације, што најбоље илуструју све бројније „стандарднојезичке“ варијације које се јављају у упоредним упутствима на многобројним индустријским производима. Овакви, могло би се рећи „шампонски“ идиоми, који често врве од језичких недоследности, па и језичких манипулација, показују, на пример, да текстове под одредбом YU (Србија и Црна Гора) обавезно карактерише екавица, а текстове под BiH и HR ијекавица,⁵¹ да су у овим „стандardима“ као варијантне представљене бројне конструкције типа: „*glikozni sirup*“, „*sa ukusom irskog krema*“ (YU) и „*sirup od glukoze*“, „*s Irish-Cream-okusom*“ (BiH, HR), да се опозиција шири и учвршћује у лексици, исп. *šolja* (YU) и *porcija* (BiH, HR), те да се у појединим случајевима учвршћује и нормативна опозиција између инфинитива („*Čuvati* na suvom i hladnom“, YU) и императива („*Čuvajte* na suhom i hladnom mjestu“, BiH, HR), при чему се инфинитив приписује источној варијанти („*Jacobs Café Magic Irish Cream*“, Polska). Један други производ који равноправно укључује три стандарда, HR, BiH и YU, а они се овде разликују чак и по броју реченица, — варијантски представља речи *dodir* (HR) / *kontakt* (BiH, YU), *temeljito* („*oči temeljito isperite vodom*“, HR) / *odmah* („*[oči] odmah isperite vodom*“, BiH, YU), предлог *s* („*s očima*“, HR) / *sa* („*sa očima*“, BiH, YU), именице *doseg* („*izvan dosega djece*“, HR) / *dohvat* („*van dohvata djece*“, BiH) / *domašaj* („*van domašaja dece*“, YU) и др. И овде се у појединим случајевима поларишу императив и инфинитив, али је дистрибуција ове појаве међу варијантама нешто другачија: „*Ne nanosite direktno na rublje*“ (HR) / „*Ne nanositi direktno na rublje*“ (BiH, YU) („*Atlantic Lenor Care*“, Czech Republic). На једном од ретких производа, где је текст под одредбом YU писан ћирилицом, а онај обједињен под HR и BiH, уобичајено, латиницом, видимо да је облику „*dobiven*“ (HR, BiH), намењен еквивалент „*koju se добија*“ (YU), израз „*izvanredna vlažnost*“ (HR, BiH) за еквивалент има „*савршена хидраиџација*“ (YU), а „*štititi od štetnih vanjskih utjecaja*“ (HR, BiH) има паралелу: „*йружа заштитиу йрошив сйољашњих негаиивних ушницја*“ (YU) („*Garnier Synergie Fresh*“, Paris).⁵² Изразу

⁵¹ На једном производу који наследнике заједничког језика сврстава под BiH и YU, једина је разлика у еканици и ијеканици. Чак је и лексема *pakovanje* заједничка („*Blend-a-med cavity protection*“, Germany).

⁵² Најчешће се стиче утисак да језички пројектанти овде инсистирају на што слободнијим текстуалним тумачењима подржаним сложеном синтаксичком комбинаториком, чији су основни циљеви управо постављање разлика. Исп. на истом производу: „*Učinak: Koža je puna života, svježā, meka i nježna*“ (HR, BiH) / „*Резултат: Пуна*

„*svježi voćni ekstrakt*“ (HR, BiH), за варијантски еквивалент овде је намењен израз „*жива вода воћа*“ (?) (YU).⁵³ У појединим случајевима није лако одгонетнути шта је, у ствари, типично за један, а шта за други стандард. Готово исти облик једном је карактеристика једне, а други пут друге варијанте, понекад чак и у истом тексту. Под одредбом HR даје се на једном производу придев „*nježan*“ („*nježna kremasta rjena*“), уместо „*blag*“ („*blaga kremasta pena*“), како стоји под одредбом YU, да би се већ у другом делу реченице ове лексеме, прилошки употребљене, међусобно замениле и прешле у супротне варијанте: „*čisti vašu kožu na posebno blag način*“ (HR) / „*čisti vašu kožu posebno nežno*“ (YU). („Nivea Bath Care“, Hamburg–Wien). Итд.⁵⁴

Лингвистички инжињеринг нашао је у индустријском маркетингу, несумњиво, један од разлога свог постојања. Појава нових стандарда ову ће ситуацију учинити занимљивијом, али и примамљивијом за будуће истраживаче. Остаје, међутим, питање како у свему овоме успоставити и одређена правила понашања, па и како се заштитити од различитих језичких злоупотреба, чији ће циљ овде несумњиво бити постављен и у правцу деловања на међународну интелектуалну јавност.

II. Као придружен (периферан) члан балканског језичког савеза, српски језик је изложен бројним балканистичким језичким утицајима. Они се из појединих балканистичких жаришта (нпр. јужног и југоисточног србијанског, па и македонског) незадрживо крећу према северу и северозападу, захватајући већи део србијанских говора, укључујући и говоре градских центара. Путем разговорног језика, ове појаве све више врше притисак на књижевнојезичку норму у Србији, тражећи право „грађанства“ у српском књижевном језику. Задржаћу се на прегледу основних балканистичких утицаја, односно утицаја са вероватним балканистичким происходом, ослањајући се добрим делом на

живота, који се враћају младост, свежина и мекоћа“ (YU). Тиме се једна страна налази у позицији не само да пројектује своју стандардну варијанту, већ и да намеће своје нормативистичке ставове другима (исп. Kordić 2003: 161).

⁵³ Сличан израз дат је уз бугарски („жива вода от плодове“), руски („живая вода фруктов“) и украјински („жива волога фруктів“). „Српски“ еквивалент је, очито, конструисан као калк према изразима из ових језика.

⁵⁴ Јасно је да оваквих активности мора бити и на србијанској страни, где би оне морале бити повераване језичким стручњацима, којих, како и овај прилог показује, нема довољно. На једном производу, бочици спреја („Nivea deodorant, 150 ml“, увозник: Delta M d. o. o., Beograd), поред упутства на румунском и бугарском, стоји и упутство на српском (YU), у којем стоји: „*Flaša se nalazi pod pritiskom*“. Лексема *боца*, тј. *бочица*, пре свега у специјализованом значењу низа предмета овога типа, не може се сматрати несрпском, и она не треба да буде избегавана.

језик савремених србијанских медија, чији је удео у креирању језичке норме значајан.⁵⁵

1. У области прозо дије, јавља се, готово као постојана одлика, колебање у Вук–Даничићевом четвороакценатском обрасцу које се карактерише пре свега различитим типовима редукција (исп. Стевовић 1954: 349–353). Посебно је изражено губљење тонске опозиције код кратких акцената (нпр. *вòда, њд̂џок, лејд̂џа, Бед̂град*, Петровић 1996: 93),⁵⁶ што води у правцу успостављања троакценатског система, којим се и иначе карактерише широка област централне Србије (нпр. косовско-ресавски говори). У ово се укључује појава губљења поста акценатског квантитета, честа у шумадијско-војвођанским говорима (исп. Драгин 2000), за који је констатовано да га у ђачкој и студентској екавској популацији данас већ практично нема, као што га нема ни у говору електронских медија (Петровић 1996: 93). Овом се придружује и појава скраћивања дугих акцената (нпр.: *хра̂брос̂т̂и, с̂а̂јам, на̂род*; *на м̂ору, ш̂р̂а̂же се, р̂едом*, Исто: 95–96). Занимљиве резултате донело је још раније на овом плану и једно експериментално истраживање које је показало да се у оквиру новоштокавске акцентуације посебно издваја београдска и војвођанска зона, са много слабијом узлазношћу дугог акцента, са доминацијом силазног тона на место краткоузлазног акцента и др. (Јокановић–Михајлов 1983: 333–334). Тенденција ка тонској неутрализацији указује на чињеницу да се српски књижевнојезички прозодијски систем „брзо примиче оном моделу који је обичан у другим балканским језицима и којима је одавно захваћен и велики део југа и истока српскога језичког простора“ (Петровић 1996: 97).⁵⁷

Међу лингвистима ове појаве одавно изазивају пажњу (исп. Ивић 1990: 99), што је у последње време покренуло и конкретне пред-

⁵⁵ Ова тема је била заступљена у мом реферату *Balkan Features in Standard and Colloquial Serbian*, прочитаном на научном скупу The 13th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature, and Folklore (Chapel Hill, USA, 18–20. IV 2002).

⁵⁶ Иако бележење данашњих акцената први пут срећемо у Карацићевом *Српском рјечнику* (1818), аутор тамо „uglavnom još ne označuje tonsku razliku na kratkome naglašenom slogu ukoliko ona ne služi razlikovanju riječi (npr. *jàrica*: mlada koza i *jàrica*: pšenica)“ (Brozović/Ivić 1988: 111).

⁵⁷ Појаву тонске неутрализације најбоље илуструју примери спорадичног замењивања акцената, нпр. узлазних уместо силазних и обрнуто (исп. Петровић 1996: 107). Оваква структурна колебања у балканизованим србијанским говорима имају бројне пандане на другим језичким плановима, посебно морфолошком (исп. појаву низа морфолошких неутрализација типа: „Идем у Београду“, „Пишем са оловком“ и сл.).

логе у вези са будућим профилисањем и нормирањем прозодијског система (Петровић 1999, Пецо 2002). За сада, чини се, већина лингвиста стоји на становишту да нема ваљаних разлога за одбацивање вуковске, четвороакценатске норме, те да је пре свега потребно „раздвојити правила која важе за књижевни говорни језик у јавној употреби, од њихове природно непотпуне реализације на разговорном и посебно колоквијалном нивоу“ (Јокановић-Михајлов 2002: 66). Чини се да није далеко од таквог приступа предлог А. Пеце да књижевни језик настави да чува Вук–Даничићеву акценатску норму, а стандардни језик „да иде властитим путем“ (Пецо 2002: 73).

2. На фонетском плану балканистичке појаве немају шири домет у српском књижевном језику.

а) Новија истраживања показују да се појава спорадичне редукције неакцентованих вокала у стандардном језику (типа: *извòдчи*, *џрѝчали* су, *разумала*) не може пратити без ослањања на сличне појаве из говора југоисточне Србије (Петровић 1996: 99). Даља истраживања покаже колико је и појава затварања акцентованих дугих средњих вокала, типа *џòвод*, *врѝме* (Исто), део балканистичких процеса у савременом српском стандарду (исп. Асенова 1984: 181–182).

б) Губљење гласа *x*, по свему судећи, може се сматрати делом балканистичких процеса који захватају претежно југозападну балканску језичку зону (Илиевски 1988: 23), процеса у које се данас готово у потпуности укључује српска језичка област. Ипак, српски књижевни језик је до сада тежио очувању ове фонеме, обично у случајевима где се она јавља по пореклу, допуштајући, ипак, и низ дублета са фонетским супституентима, обично у интервокалној позицији, исп.: *сув/сух*, *ухо/уво*, *леха/леја* и сл. (Стевановић 1975: 143). У новије време су се, међутим, у Србији међу лингвистима појавиле идеје о потреби ограничења употребе гласа *x* у српском књижевном језику, с обзиром на то да се он не употребљава „у свакодневном говору на највећем делу територије СР Југославије на којој се данас говори српски језик“ (Гудурић 1997: 83). Тиме се сугерише да је дошло време за сасвим одређене захвате у вуковском фонолошком систему (Исто: 92).⁵⁸ У пракси се ова језичка црта све

⁵⁸ Колебање у употреби гласа *x* најбоље потврђују примери његовог аналошког успостављања у примерима типа: „Ја бих *џ*ребало да перем посуђе“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 29. VIII 1998), „*Т*ребало бих да вас ухапсим“ (Исто, 1. XI 1998) и сл.

више намеће као диференцијална између српског и осталих новоштокавских стандарда.⁵⁹

На другој страни, иако је губљење *x* узело маха у различитим функционалним стиловима, поједини лингвисти инсистирају на очувању Вуковог приступа и писању овог гласа „свагде где му је по етимологији место“ (Брборић 2000: 28), макар и уз толерисање низа облика (дублета) са заживелим супституентима (Исто: 150).

3. Балканизација српског књижевног језика, разумљиво је, посебно долази до изражаја на м о р ф о л о ш к о м плану. Овде се истиче низ језичких појава.

а) Проширен је домет аналитизма чешћом употребом акузатива и номинатива у функцији општег падежа, обично уз појачано учешће предлога:

— појачан удео предлошко-падежне конструкције *за* + акузатив, којом се неутралишу синтетички модели. Примери овог типа посебно су пратилац разговорног језика, исп. „То је назив *за* мале људе, тих малих људи“ (193), „Није деци лако. Јако тешко *за* децу“ (201), „И сад ћу да вам довршим причу *за* Лазу“ (72) (Polovina 1987), — али карактеришу и језик медија: „Ширење НАТО пакта биће мост *за* сарадњу с Русијом“ (РТС, Београд, 23. XI 2002), „Сећаш се шта сам ти причао *за* чамце“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 1. I 2002), „Хвала ти *за* њомоћ“ (Исто, 18. I 2003), „Проглашавам вас *за* мужа и жену“ (Исто, 4. X 2003), „испитале могућност *за* сировођење помоћи“ (ТВБК, Београд, 14. IV 2003), исп. „Покушај *за* сјоразум са ВМРО“ (Јовановић 1990: 154). Ова конструкција се може јавити и у дативској категорији намене, чак и поред присутних маркера (нпр. глагола *наменийти*) *за* које се по правилу везује синтетичка форма: „помоћ намењена *за* избеглице“ (РТС, Београд, 12. III 2001). Већ је истакнуто да конструкција *за* + акузатив често замењује инструментал уз транзитивне глаголе у допунским предикативима, исп.: „сматрати Петра *за* њријашеља“ (или „*као* њријашеља“),⁶⁰ а глагол *бринути* м. допуне *о* +

⁵⁹ На паковању једног индустријског производа (креме за лице) под ознаком HR и BiH пише: „*Za suhu* ili mjestimično *suhu* kožu“, док под ознаком YU стоји: „*Za suhu* или делимично *suhu* кожу“ („Garnier Synergie Fresh“). Слично је са једним другим производом, где је хрватској верзији намењено: „*Čuvati na suhom* i hladnom mjestu“, а српској: „*Čuvati na suvom* i hladnom mjestu“ („Jaffa Cakes Biscuits“).

⁶⁰ Употреба аналитичких конструкција *са као* била је честа у текстовима србијанских аутора, посебно уз поједине глаголе, исп.: „Срби неке од тих обичаја сматрају *као* српску националну одлику“ (164), „Сви Срби који славе једног свеца сматрају се *као* рођаци“ (164), „Македонци су, за све време, сматрали Бугаре *као* сјране завојеваче“

локaтив често има допуну *за* + акузатив: „бринем *за Пејтра*“ (Станојчић 1996: 128–129, исп. Грицкат 1982: 157, Попов 1984: 36), што не искључује присуство стилске и семантичке диференцијације међу овим морфолошким моделима. (О заступљености ове конструкције у књижевном језику в. Стевановић 1974: 351, 429–438, исп. РСАНУ: *за*). У србијанским дијалектима, као и разговорном језику, опсег ове конструкције је далеко шири.⁶¹

— уобичајена употреба основног облика бројева *два*, *ћри* и *чећри* у свим падежима: „јачање парламентарне сарадње *између две земље*“ (РТС, Београд, 30. X 2001), „односи *између две државе*“ (Исто, 17. I 2002), „однос *ћрема ове ћри*, у сваком случају занимљиве области људскога делања“ (новинар, „Нови пут“, Јагодина, 18. XII 2002, 10), исп. „ишао је *са два друга*“ (Станојчић 1996: 120), „идем *са две своје другарице*“ (Лашкова 1993: 35).⁶² На ове појаве, посебно у разговорном језику србијанских центара, већ су указали српски граматичари (исп. Стевановић 1975: 319). Све већи број погрешака типа: „амбасадори тих *двају земаља*“ (дописник, ТВ Палма плус, Јагодина, 19. VIII 1999), „сарадња *двају академија*“ (са једне промоције у САНУ, 2002), — најбоље сведоче о нарушености овог синтетизма (исп. Брајичић 1997: 136). Таква погрешка запажена је у говору једног југословенског председника који је у БиХ говорио о успостављању добросуседских односа „*двају земаља*“ и „*двају држава*“, што је у београдској „Политици“ пренето аналитичком конструкцијом „*између наше две државе*“ (Шипка 2001: 23–25). Када је о норми реч, савремене српске граматике истичу да се ови бројеви „већином употребљавају у непроменјеном облику“ (Мразовић/Вукадиновић 1990: 238), али и предлажу деклинирање ових бројева када се пред њима не нала-

(21) (Ђорђевић 1990). Ван непосредног домена ове конструкције, у допунском предикативу уз поједине глаголе се уместо инструментала јавља номинатив: „операција се показала *неуспешна*“ (реклама, ТВБК, Београд, 3. II 2003), исп. „Сматрајући се једино *позвана* да ради на ослобођењу Македоније“ (Јовановић 1990: 155).

⁶¹ Исп. нпр. категорију узрочности у примерима типа: „Волите ме *за ћаре*“, „Био је кажњен *за ћо*“ и сл. Појачана употреба овог предлога, као супституента, јавља се и у случајевима када се падежни облик не мења, нпр. у категорији намере („Дошао је *за ћлаћу*“ м. „~ *ћо ћлаћу*“), категорији циља („Путује *за Београд*“ м. „~ *у Београд*“), категорији места („Окачен *за грану*“ м. „~ *о грану*“) и др. О заступљености овог предлога у балканским језицима в. Асенова 1984: 218–219.

⁶² Још увек стабилна синтетичка структура књижевнојезичке деклинације у низу случајева намеће потребу за очувањем категорије променљивости бројева. А управо овде, због непосредног утицаја аналитизма, често долази до грубог нарушавања норме, исп. „*Brahmanska Indija razlikuje četiri doba, koja odgovaraju četirim kastama*“ (Ođri 1990: 45 — прев.).

зи предлог (нпр. „односи *двеју земаља*“, а не „односи *две земље*“, Николић/Станојчић/Кликовац 1997: 78).

— употреба збирних бројева са основним обликом у свим падежима: „*са њроје ученика*“ (Станојчић 1996: 121, в. Мгазовић/Вукачић-повић 1990: 240), исп. „Одговорни сте *њрема ваших четворо деце*“ (водителј, ТВ Пинк, Београд, 1. XII 2002).

— употреба номинативног облика за вокатив, не само код страних него и код домаћих облика, типа: „*госјодине Милисавац*“, „*Брабец*“, „*Мачек*“ и др. (Станојчић 1996: 116–117).

б) Појачан је домет аналитизма у виду додатног проширења падежног синкретизма, односно уједначавања низа падежних наставка у оквиру одређених морфолошких парадигми:

— у оквиру доминације једног наставка, чини се претежно *-и*, у инструменталу јд. именица ж. р. на консонант: „Партизан се састао *са Будућности*“ (ТВ Пинк, Београд, 17. V 2003), „манипулација *јавности*“ (РТС, Београд, 27. VII 1999), „да почнемо *с вестии* о [...]“ (ТВБК, Београд, 19. IV 1999), исп. „Бавићемо се Крајишнику и *нејравности* Хашког суда“ (партијски лидер, ТВ Студио Б, Београд, 8. IV 2000).⁶³ Поједини нормативисти указују данас на непрактичност овог двојства уз давање предности наставку *-ју* (исп. Брборић 2000: 151). Због појаве морфолошке неутрализације садржане у честој заступљености истог наставка у инструменталу и локативу јд., могу се срести и аналошки примери са наставком *-ју* у локативу (в. даље, исп. фус. 57).

— у оквиру тежње за парадигматским уједначавањем генитива мн. именица ж. р. на *-а*, пре свега код именице *слуга*: „и њихових западноевропских *слуга*“ (саопштење странке, РТС, Београд, 22. II 1999), „због Клинтона и његових *слуга*“ (ТВБК, Београд, 30. III 1999) (исп. Стевановић 1975: 232, Николић 1981: 86, Брајичић 1997: 133).

— у оквиру појаве спорадичног морфолошког колебања између инструментала и локатива јд.: „Оваквом политиком, *оваквом односу* [...] Македонија и Југославија много чине за заједнички живот“ (председник државе, РТС, Београд, 10. XI 2001), „Бавићемо се *Крајишнику* и

⁶³ Могуће је да је ово резултат појаве отежаног прихватања облика са алтернативом у низу србијанских говора, а у појединим случајевима и у српској норми (исп. Стевановић 1973: 190–192), што је праћено сличним процесима у широј балканословенској области. У везу са овим појавама можда се могу довести и зачеци низа морфолошких унификација, исп. у глаголском прилогу садашњем: „Поздравио их *махајући* руком“ (дописник, РТС, Београд, 5. IV 2001), „Слажу се *јомагајући* другима“ (репортер, ТВ Палма, Београд, 20. II 1999), „*јосезајући* за звездама“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 22. VI 2001).

неправедности Хашког суда“ (партијски лидер, ТВ Студио Б, Београд, 8. IV 2000), „надајући се [са] нешто бољем извршењем [тј. учинком]“ (министар, РТС, Београд, 28. III 2001), „задовољан брзом ојоравку [пацијента]“ (директор Ургентног центра, ТВБК, Београд, 14. III 2003); „Завидим ти на *йрецизношћу*“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 16. V 2003), „Ми Срби смо познати *йо ојвореношћу* и *гостйољубивошћу*“ (ТВ Краљево, 10. II 2002), „Атрактивни смо и *йо йамећу*“ (замен. министра, ТВ Палма плус, Јагодина, 16. VII 1999), „ако не радим *йо његовом начином*“ (министар, РТС, Београд, 16. VII 2003), „*йо йржисинном* вредности“ (министар, ТВБК, Београд, 9. II 2003), исп. „*karakterističnim po svojem individualnim sahranjivanjem ispod kružne mogile*“ (Odri 1990: 122 — прев.).⁶⁴ Ипак, ова појава нема шири домет у књижевнојезичком дискурсу, задржавајући дијалекатско и(ли) интерференцијско обележје (Радић 1997).

в) Појачана је употреба инструментала средства уз хиперупотребу предлога (исп. Ивић 1954: 211–235, Остојић 1997: 41, Брајичић 1997: 134):⁶⁵ „У најважније домаће образовне ставке спада снабдевање школа *са ојремом* и *комйјујтерима*“ („Глас јавности“, Београд, 2. II 2001, 6), „Снабдевају се *са ручним йермобаричним наоружањем*“ (дописник, ТВБК, Београд, 24. XII 2002), „Гађали су *са једним йројектишлом*“ (Исто, 15. IV 1999), „Око десет часова КФОР је *са йенковима* блокирао прилазе“ (РТС, Београд, 19. IV 2001), „Марц је окружена *са љубављу*“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 11. II 2003), исп. „*instant* *kakao obogaćen sa vitaminima*“ (Prehrambena industrija „Vitamin“, d. d. Horgoš), „*Sa vašim telefonom možete primati i slati kratke tekstualne poruke*“ (WWW.lakisistem.CO.YU, техничко упутство). Таква употреба предлога *са* (исп. фус. 57, 72) подржана је појединим случаје-

⁶⁴ Овакво морфолошко колебање, вероватно посредством дативско-локативског синкретизма, одражава се спорадично и на стање флексије у дативу, исп.: „Углавном сам окренута *сийриом*“ (министар, Радио-Београд, 29. VI 2002), „Посветио се *амайтерском фойографијом*“ (ТВ Трстеник, 12. V 2001), „Гаје носталгију према безбрижном животу“ (ТВ Б92, Београд, 23. VIII 2003), „захваљујући *йредусрејљивошћу* својих комшија“ (ТВ Палма плус, Јагодина, 20. IV 2003), можда и: „Ругају се *својом исйоријом*“ (председник Савезног парламента, ТВБ92, Београд, 14. III 2003).

⁶⁵ Елементима хиперупотребе, или самом хиперупотребом предлога могу се карактерисати и неке друге предлошко-падежне конструкције, као предлог *од* + генитив у партитивној („1 литар *од свежег йасйеризованог млека*“, Јогурт Марић Компани, Шимановци), или другим функцијама (нпр. „Јужни Словени су се грозили *од йакве йрговине*“, Ђорђевић 1990: 13–14; „Постоји могућност *од йерориситичких најада*“, ТВБК, Београд, 10. IX 2002, исп. „бојати се *од исйија*“, Станојичић 1996: 131).

вима у којима је са аспекта нормe дозвољена његова употреба у значењу средства (в. Стевановић 1974: 461–462).

г) У току је даље потискивање инфинитива конструкцијом *да* + презент у реченицама са сложеним предикатом (исп. Sandfeld 1930: 173–180), што је посебно карактеристика разговорног језика: „*Moram da idem*“ (189), „*On zna da kaže M[i]ško*“ (133), „... i dalje ga uči *da govori*“ (133), „... svet koji može *da izdrži vrućinu*“ (118), „... počela *da radim* jedan goblen“ (110) (Polovina 1987). Међутим, и типично београдски писци, на пример, С. Велмар-Јанковић, дају предност овој појави (Станојчић 1996: 132).⁶⁶ И овде је, наравно, у односу на употребу инфинитива, у појединим случајевима могуће успостављање стилско-семантичке дистинкције, исп.: „Кога мислите *да завитлаваиће?*“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 14. II 2001). Што се нормативистиче, они за српску норму углавном не сматрају корисним ширење презентске конструкције, али су, чини се, спремни да прихвате њено присуство (исп. Ђукановић 1986, Исти: 1999: 96–97). Утолико пре што су ова два модела, са инфинитивом или презентом, у низу случајева тешко замењива, или су пак међусобно стилистички условљена (Брборић 2002: 204–209).

д) Књижевни језик прати појава грађења футура I уз помоћ конструкције *да* + презент, која захвата различите функционалне стилове. Ову конструкцију бележимо у Србији у појачаном обиму (исп. Sandfeld 1930: 184–185), како у језику водећих књижевника, тако у електронским медијима, штампи, на позоришној сцени и др.:⁶⁷ „Почиње распад ’Титове Југославије’. Тај *ће* распад дуго *да траје*“, „Истовремено, као што вам је познато, трајао је револуционарни терор — идеолошки, грађански, економски — који *ће* литература тек *да оишше*“ (Ћосић 1992: 47, 279); „Влада је обећала да *ће да обезбеди* регресирање“ (водител, РТС, Београд, 20. XI 2000), „Немој пуцати ако ниси сигурна да *ћеш да га њогодиш*“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 4. IV 2000), „Сад *ћу да га њробам* као хаварисаног и идем на море“ (реклама, Радио 24 часа, Београд, 28. XI 2002); „То *ће*, нарочито, *да осети* Црногорци који живе у Србији [...]. Они *ће*, у неку руку, *да се* и у Србији и у Црној Гори *осећају* странцима“ („Политика“,

⁶⁶ У анализу овог стања треба укључити и удео лекторских интервенција у ауторовом тексту. Јер, одређене мере за потискивање инфинитива из ових и других конструкција предузимају и уредници појединих приватних београдских издавачких кућа, утичући на своје лекторе у овом правцу.

⁶⁷ Нешто другачије виђење ове проблематике изнео је Д. Војводић (1996).

Београд, 29. X 2001, 7), „СПС и ЈУЛ саме ће да се угасе“ („Глас јавности“ [наслов], Београд, 6. IV 2001, 4), „Уколико не прихвате понуду српске снаге ће да их неутрализују“ (Исто [поднаслов], 2. II 2001, 1); „Ја ћу да му бришем сузе“ (из дечије представе „Чаробњак из Оза“, позориште „Бошко Буха“, Београд, 4. III 2000). Итд.

Став већине нормативиста према овом моделу футура у књижевном језику креће се од извесног колебања и уздржаности до отвореног оспоравања. М. Стевановић, на пример, не укључује овај модел футура у морфолошки преглед (1975: 352), али га разматра, уз очито толерантнији однос, у оквиру синтаксе (1974: 600–603), што је као поступак забележено и код ранијих граматичара (в. о томе: Симић 2002: 33–35). Иако Р. Симић, на пример, није склон да прихвати равноправан нормативистички статус ове две конструкције, он запажа „како лагано напредује употреба формације са *да* + презент у српском језику, а паралелно са њом и осећај нормативне трпељивости, ако не толеранције или симпатије за ту форму“ (Исто: 34–35). Колебајући се у процени учесталости ове конструкције у књижевном језику, Б. Брборић истиче да њу нормативна граматика не би никако смела допустити „у редовном књижевном језику“ (Брборић 2000: 35, исп. 156), а став Одбора за стандардизацију српског језика (САНУ) је да се „у футуру подразумева изричита предност инфинитива“ (Брборић 2002: 209). Док поједини лингвисти и даље сматрају овај модел нестандардним (исп. Војводић 1996: 111), он је данас већ присутан и у граматикама, било под обележјем разговорне категорије (Станојчић–Поповић 1992: 377), било као готово равноправна футурска конструкција којом се карактеришу источни српски (србијански) центри (исп. Мгазовић/Вукадиновић 1990: 124). У условима када ова конструкција (п)остаје обележје језика наших водећих интелектуалаца, укључујући и лингвисте, — јасно је да ће она изборити своје место у језичком стандарду у Србији.

ђ) Партикулизација помоћног глагола *хйеџи*, иако заступљена у већем делу србијанских говора (исп. Sandfeld 1930: 182, Асенова 1984: 200), ретко се јавља у књижевнојезичком дискурсу, и у том случају има претежно стилистичку функцију: „Сад ће да видиш“ (превод цртаног филма, РТС, Београд, 26. I 1999), „Данас ће вечерамо“ (превод ТВ серије „Симпсонови“, ТВ Пинк, Београд, 13. XI 2001), исп. „Сви ће *д-идемо*“ (домаћа серија, РТС, Београд, 1. IV 2003).⁶⁸ Проце-

⁶⁸ Губљење инфинитива из футурске конструкције неминовно за собом повлачи процес партикулизације помоћног глагола *хйеџи*. То је показала недавна анкета са 93 студента Учитељског факултета у Јагодини (центр. Србија), која су, на захтев да обра-

си партикулизације спорадично захватају и пуну глаголску форму *xīeīti*, исп.: „Ми *хоће да радимо*“ (партијски активиста, РТС, Београд, 23. XII 1996), „Шта *хоће да знаш?*“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 13. III 2003). Овакве појаве превасходно остају у домену дијалектизама.⁶⁹

На другој страни, језик савремених медија је пун примера са обезличеним глаголским облицима *морати* и *моћи*, непотпуног значења (+ да + облик презента), чије се обезличавање бележи и у највећем делу србијанских говора: „Држава и Народна банка *мора да штићи* интерес“ (министар, РТС, Београд, 20. VI 1997), „Ми нашу земљу *мора да бранимо*“ (премијер, Исто, 13. IV 1999) (Радић 2000); „*Не може да живиш* туђи живот“ (филм. превод, ТВК9, Крагујевац, 15. VII 1999), „*Тамо може да сјаваш* до миле воље“ (домаћи филм, РТС, Београд, 9. IV 1999).⁷⁰ Појавама овог типа могу се прибројати императивне конструкције са уопштеним неправим глаголом *немој*: „*Немој да се задржавамо*“ (превод цртаног филма, ТВ Пинк, Београд, 10. IV 1999), „*Немој да њрчiamo* о прошлости“ (× 2, водитељ, ТВБК, Београд, 25. V 1998), „*Немој да њризнаише*“ (лидер политичке партије, ТВ Трстеник, 10. XI 2001), исп. и: „Зато *немој да* сада *одлучујемо* о мом отпасивању сабље“ (Павић 1996: 154), итд. Савремени књижевни језик не укључује ове појаве у свој морфолошки систем.⁷¹

зују реченицу од конституената: *Да ли (xīeīti — енкл.) ви (īodseīti и ти) професора на испит? — приложила чак 62 одговора са футуром који се гради презентским обликом (тип: Да ли ћеиће да њодсеићише ...), међу којима је и 14 примера са партикулизованом помоћним глаголом (тип: Да ли ће да њодсеићише ...)* (студенти из Бруса, Параћина (× 3), Крушевца, Јагодине (× 3), В. Градишта, Пожаревца, Смед. Паланке, Врњ. Бане (× 2), Н. Пазара), од чега се у једном случају (Смедерево) не јавља ни везник *да* (тип: *Да ли ће њодсеићише ...)*. Балканистички процеси у овом домену спорадично се испољавају и у губљењу везника *да*, што такође представља значајно стилистичко средство у појединим сферама употребе, исп. „Зар мислиш да *ћу излазим* из куће да бих га видела“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 3. III 2003). Употреба овог балканизма постаје посебно стилистички делотворна у представљању нижих социјалних средина, на пример у преводима који се тичу говора сиромашног црначког становништва: „Сили, госпо^н *ће те њогледа*“, „Рекла је да *ће њише*“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 31. X 2002).

⁶⁹ У овај корпус можда спада и шире распрострањена појава партикулизације помоћног глагола *бићи* у грађењу потенцијала (посебно у 1. и 2. л. мн.), која не мора бити и балканистички интонирана, исп.: „Могли *би да поразговарамо* о мени [...]. Могли *би да победимо*“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 17. V 1998), „Када [ми] *не би имали меру* [...] *не би било могућности*“ (председник државе, РТС, Београд, 12. IV 1998) и сл.

⁷⁰ Овде се спорадично укључује и непотпун глагол *смеиши*, исп. „Они *не сме да верују*...“ (партијски лидер, ТВБК, Београд, 5. X 2002), „Овде *не сме да се њраве грешке*“ (министар, Исто, 17. I 2003).

⁷¹ У морфолошке појаве балканистичког типа могу се убројати и колебања у разлици између одређеног и неодређеног придевског вида (исп. Брборић 1999: 261),

4. У области морфосинтаксе и синтаксе јавља се низ значајних балканистичких појава.

а) Губљење значењске дистинкције између прилога *где* и *куда*, уз давање предности првом облику, узима маха у књижевном језику (Станојчић 1996: 135, Остојић 1997: 39, исп. Sandfeld 1930: 191–192, Асенова 1984: 210–212). Иако је ова појава и даље претежно карактеристика разговорног језика, исп.: „А *где* ћете ви ићи летос?“ (67), „Ма пеџи, *нигде* не идеш, бре“ (234) (Polovina 1987), — она је у великој мери, и у оквиру различитих функционалних стилова, заступљена и у језику медија: „*Где* ћеш да идеш?“ (филм. превод, РТС, Београд), „*Па где* сте ви кренули?“ (Исто, 15. II 2003), „*Где* ме водите?“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 28. I 2002), „*Нећете нигде* да идете“ (Исто, 8. I 2003), „*Нису* се сетили да кажу *где* иду“ (Исто, 11. IV 2003), „*Где* си пошао, који мој?“ (филм. превод, ТВБК, Београд, 7. IV 2003), „Еј, ћао, *где* идеш?“ (реклама, Радио 24 часа, Београд, 21. XI 2002), „*Где* идемо? Возите ме у Браће Јерковић“ (Исто, 22. II 2003).

Када је реч о неутрализацији позиционих односа, старији граматици су оспоравали и употребу облика *код* са глаголима кретања (не: „*Код* кога си пошао?“; већ само: „*Коме*...“), за шта се и данас залажу поједини нормативисти (исп. Брборић 2000: 161). Ипак, све више се истиче да ово не треба сматрати погрешним (нпр. „Сабрина, дођи *код* нас“, филм. превод, ТВБК, Београд, 2. II 1999, „Дођи ћу *код* *шѐбе*“, филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 22. X 2001),⁷² — „мада ћемо дативу и даље признавати извесну предност“ (Ивић 1991: 135, в. и 237, исп. Милановић 1959). У сваком случају, ова појава карактерише језик многих српских писаца, Андрића, Ћопића, Ћосића и др. (Попов 1984: 31).

б) У глаголском темпоралном систему присутна је конструкција која је творбено-семантички блиска тзв. балканском, или романском перфекту, са доминантном компонентом резултативности: „*имам йоложено*“, „*резервисано*“, „*уилаћено*“, „*оверено*“, „*ујисано*“, „*организовано*“ итд. (исп. Илиевски 1988: 226–244).⁷³ Она је наро-

појава трпних облика од непрелазних глагола (исп. Станојчић 1996: 133, Николић/Станојчић/Кликовац 1997: 100), удвајање (нагомилавање) предлога (исп. Лашкова 1993: 53) и др.

⁷² Овде долази до изражаја пример типичне балканске десемантизације предлога (исп. Асенова 1984: 217, Лашкова 1993: 36), која се бележи и у претходним примерима (в. За, Зв).

⁷³ Има показатеља који упућују на значајну домаћу подршку овом времену преко конструкција типа: „*имам оверен* документ“, „*имам уилаћену* рату“, „*немам*

чито погодна административном језику, па се њени трагови бележе и у језику медија: „Банка има *йласирано* 400 милиона“ (РТС, Београд, 15. VII 2001), „Омладинска задруга има *учлањено* [толико] чланова“ (гост, Исто, 24. V 2000), „Имамо *йријављено* седам екипа“ (спортски радник, ТВ Палма плус, Јагодина, 22. XII 2002), „То нам није довољан разлог да је убио своју жену. Зашто? *Имам снимљено!*“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 30. XII 2000). Савремене српске граматике не изјашњавају се посебно о овој темпоралној конструкцији.

в) Заменички облици *нико* и *нишџа*, као и облик *ниједан*, у разговорном језику, супротно књижевном (исп. Стевановић 1975: 302, 421), морфемски се не сегментирају предлогом (нпр. „за *никога*“ м. „*ни за кога*“, „од *нишџа*“ м. „*ни од чега*“, „за *ниједног*“ м. „*ни за једног*“). Појава је честа у језику медија (исп. Брајичић 1997: 136): „Не може од *ничега* да направи нешто“ (премијер, РТС, Београд, 28. XII 2000), „Осуђен за *нишџа* и задржан у затвору за *нишџа*“ (саопштење политичке партије, ТВ Студио Б, Београд, 4. III 2000) (Исп. занимљиву контаминирану форму „*око ниошега*“ забележену као лапсус); „Акције нису усмерене против *ниједне* земље“ (Радио Београд, 18. XI 2000), „*На ниједном* делу територије то не сме да се деси“ (партијски лидер, ТВ Пинк, Београд, 11. XI 2001), „Реци да се *йоред ниједне* жене не осећаш тако“ (филм. превод, Исто, 2. XII 2002). Исп. и: „[...] Векослав од шарлаха у петој, мој Павле од *ничега* у другој“, „[...] бостаном и воћем се хранила стока, што у *ниједној* кући није“ (Стојановић 1999: 112, 111).⁷⁴

г) Удвајање објекта уз помоћ заменичке енклитике, широко заступљено у балканским језицима (Sandfeld 1930: 192–193), јавља се у српском књижевнојезичком дискурсу само иза показних речца *ево*, *ејо*, *ено*, што прати продор општег падежа (исп. За). Поједини граматичари уочавају да се уз ове речце тешко чува облик генитива (Брборић 2000: 161). Из разговорног језика ове форме често улазе у језик медија: „Ено *га Цон*“ (филм. превод, РТС, Београд, 18. XII 2002),

йризнај ниједан испит“ и сл., што преко пасива *оверено је*, *ујлаћено је*, *није йризнајо*... може резултовати моделима: *имам оверено*, *имам ујлаћено* (обично без објекта), или *немам йризнајо* (са објектом), где субјекат није агенс.

⁷⁴ И овде треба имати у виду могућа стилистичка, па и семантичко-дистинктивна обележја оваквих конструкција (исп. „*На ничијој* земљи“, у наслову једног савременог домаћег филма). Вредна је пажње једна анегдотска досетка у вези са овом појавом, која каже да је у Србији конструкција „*није за нишџа*“ виши степен поређења у односу на конструкцију „*није ни за шџа*“. То указује на постојање принципа по коме је балканизам често стилизам у оквирима општеважеће норме.

„Ево га златни саи“ (Исто, 6. I 2003), „Ево га конојац“ (филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 18. VII 2000), „Ено је мама“ (Исто, 17. XII 2002), „Ено га остирво“ (Исто, 12. XII 2002), „Ево га твој аутобус“ (Исто, 10. XII 2002), „А ево је и моја сестра“ (реклама, Исто, 31. V 2003), „Ево и[x] Словенци“ (ТВБК, Београд, 12. II 2002).

5. У области лексике балканизми су у медијима пре свега заступљени једним бројем турцизама, обично архаизама, исп. „Милошевићеви чауши“ („Глас јавности“, Београд, 15. II 1999, 5), „јаничарски преврат“ („Блиц“, Београд, 17. VI 1998, 2), „шиптарски зулум“ (ТВ Палма плус, Јагодина, 28. VI 1999), „Лагма за амбасадорским местима“ („Политика“, Београд, 8. III 2003, 5 [наслов]), „Дезва уместо самовара“ (Исто, 4 [наслов]), исп. и: „режимлије и аганлије у Црној Гори“ (РТС, Београд, 12. IX 2000). У преводилачкој сфери турцизми су често еквиваленти разговорним или жаргонским облицима, исп. „баџали“ (: „forget it“, превод ТВ серије „Симпсонови“, ТВ Пинк, Београд, 7. III 2003).

Овакви облици се готово искључиво јављају у стилистичкој служби, а у новинским текстовима често имају улогу да својим разговорним карактером истакну наслов чланка и са комуникативног аспекта се приближе читаоцу.⁷⁵

6. Ни области фразеологије и творбе речи нису остале без балканистичких обележја.

а) Удео перифрастичких предиката, који је у балканским језицима видан, знатан је и у српском књижевном језику, посебно у појединим стилевима. Иако је спектар овог предикатског модела, који припада домену синтаксичке фразеологизације, прилично широк (исп. Radovanović 1979: 67–70, Станојчић 1996: 138–139), непосреднији балканистички импулси могу се, чини се, најпре везати за перифрастичке предикате са глаголима *вршиџи* и *чиниџи*. Ове конструкције посебно су се развиле у административном стилу, одакле, у оквиру тежње за појачаном апстракцијом, њихови модели лако улазе у језик медија, исп.: „да се *изврши њомирење* са Црном Гором“ (партијски лидер, Палма плус, Јагодина, 5. VI 1999), „Један пројектил је *извршио*

⁷⁵ Потврда томе је чињеница да се у основном тексту за турцизам из наслова обично тражи синоним, односно одговарајућа конструкција. Тако се поред *јагме* у наслову, у основном тексту цитираног чланка у дипломатском маниру указује на „*заинтересованост* за кључне амбасадорске положаје“, или узбуркане „*сипраси* и вези с расподелом министарских мандата“ (исп. Радић 2001: 30). Понекад је у том смислу ситуација обрнута, те се у наслову даје официјелан облик, а у основном тексту се јављају (и) синонимни разговорни облици (Исто: 93).

йромашај“ (ТВ Палма, Београд, 24. III 1999); „увоз семена постепено *чинийи*“ (РТС, Београд, 2. V 2001) и сл. Оваквим типом номинализације почињу се неутралисати и глаголи који излазе из ужег административног вокабулара, као у примеру: „*Вршили мржњу* на Милошевића“ (страначки лидер, РТС, Београд, 18. XI 2000).⁷⁶

У оквиру овог модела може се јавити и глагол *радийи*, али пре свега као одлика оређеног професионалног жаргона: „*радимо кампању*“ м. „водимо ~“ (политичар, ТВБК, Београд, 15. VII 2001), „*радио сам скупштини*“ м. „снимао ~“ (сниматељ о седници, РТС, Београд, 7. V 2001), „*радио сам везу*“ м. „одржавао ~“ (полицајац, филм. превод, Исто, 23. VI 2003), „*радио сам тамо бокс*“ м. „организовао, тренирао ~“ (тренер, ТВ Студио Б, Београд, 20. IV 2000).⁷⁷

б) Присуство низа балканистичких творбених морфема карактерише и књижевни језик. Међу њима се посебно издвајају:

— глаголски суфикс *-иса*, грчког порекла, који се везује и за низ основа интернационалног порекла: „Милошевић *реафирмише* улогу УН“ (Радио Београд, 4. VI 1999), „И Србин се *кинематографише*“ (акција Кинотеке, РТС, Београд, 7. VI 1999), „*координисана* акција на Космету“ (ТВБК, Београд, 12. I 1999), „масовно *дистрибуишу* летке“ (партијски лидер, ТВ Палма, Београд, 14. V 1999), „да *исјолемишу*“ (водителј, Исто, 5. IV 2001), „*Mutni voćni nektar od koncentrisanog soka*“ („ВР“, Београд), „*Jestivo rafinisano ulje suncokreta*“ („Sunce“, Sombor), исп. „*Balkanski grad bio je inkorporisan u otomanski sistem*“ (Todorova 1999: 296–297 — прев.). Однос српске норме према овом суфиксу је прилично неуравнотежен, при чему се у последње време чуо и предлог „да се суфикс *-исаји* избаци из књижевног језика и замени суфиксом *-ираји*, а кад је могуће суфиксом *-оваји*“ (Брборић

⁷⁶ Оваква функција глагола *вршији* шири се, нарочито у језику политике и администрације, и на случајеве који налажу специјализована значења, и где овакви предикатски модели могу унети нејасноћу, исп. „*Експлозију извршили* чеченски терористи“ (РТС, Београд, 15. IX 1999), „Савет безбедности треба да *изврши своју одговорност*“ (министар, ТВБК, Београд, 4. IV 1999), „Истог тренутка се *врши њај налог*“ (гувернер НБ, РТС, Београд, 6. I 2003).

⁷⁷ У ове моделе укључио се и глагол *реализоваји* са све ширим семантичким дометом, исп. „да снаге УН *реализују* обећање дато Србима на Косову“ (РТС, Београд, 23. VI 1999), „МУП *реализовао* 14 међународних *поштерница*“ (Исто, 11. II 2001), „да пас гонич успешно *реализује* коку“ (Исто, 2. VI 2000), „изложба никад *реализованих йлаккаја*“ (ТВ Палма, Београд, 17. I 1999), „*йомоћ* ће бити *реализована* преко Црвеног крста“ (ТВБК, Београд, 14. IV 1999), „последња *рајна* још није *реализована*“ (Студио Б, Београд, 1. II 2000).

2000: 30). О нешто другачијем виђењу овог питања в. Ристић-Цвијић 1970–1971, Радић 2002.

— низ турских суфикса, пре свега суфикси *-џија*, *-лија* и *-лук*, са доминантним стилским обележјем: *ауџобуџија* (‘возач аутобуса’, радио емисија), *гасаџија* (‘онај који болује од гастритиса’, филм. превод), *камионџија* (‘возач камиона’, новински текст), *наводаџија* (‘припадник умпрофора у БиХ који наводи ракете на српске положаје’, радио емисија), *џанџалонџија* (‘припадник европске цивилизације у односу на источњака’, филм. превод); *досманлија* (‘припадник србијанске политичке коалиције ДОС’, партијски лидер), *качамаклија* (‘онај који једе само качамак, сиромаш’, филм. превод), *режимлија* (‘припадник режима’, ТВ емисија), *факулџетџија* (‘човек факултетски образован’, филм. превод); *вешџичлук* (‘црна магија’, филм. превод), *џокваренлук* (ТВ драма), *усџашлук* (новински текст), итд. (Радић 2001). Овакви облици су погодни да у превођењу буду семантички еквиваленти жаргонским или разговорним облицима из оригинала, исп. *базенџија* (: „pool boy“), *џрошаџија* (: „big spender“), *џуџаџија* (: „dumb-boy“), *крџајлија* (: „big boy“) (филм. превод).

Није искључено да се у творби речи балканистички импулси препознају и на системском плану, посебно издвајајући по аналитичком принципу једну творбену морфему у оквиру одређене семантичке категорије. У том смислу, на пример, завређује пажњу суфикс *-ач* који је, као и у осталим балканословенским језицима, проширио своју продуктивност, постајући изразито продуктиван у категорији вршилаца радње, исп.: „*наmeshџач чуњева*“, „*оживџач*“, „*џогаџач*“, „*смарач*“, „*ходач*“ (филм. превод), „*чекач* у реду“ (новински текст), „*скреџач пажње*“, „*џонуџ(ив)ач*“ (реклама) итд. И у категорији средстава његова продуктивност је појачана: „*дечији бушач*“, „*џуњач*“, „*скидач лака*“ (реклама), „*ошамуџивач*“ (филм. превод) и др. (исп. Клајн 1996: 47).⁷⁸

*

У српском књижевном језику у Србији евидентно је, дакле, даље померање ијекавске стандарднојезичке базе према екавској шумадиј-

⁷⁸ Чини се да се у разматрању оваквих појава може укључити и заступљеност општег деминутивног суфикса *-че* (исп. „Имамо пуно *казанче* напитка“, филм. превод, ТВ Пинк, Београд, 12. IV 2003, „*моје јоргованче*“, Исто, 17. V 2003), и његов однос према суфиксу *-(ч)ић* (исп. Радић 1995: 47–49, Брборић 2000: 153). И неки творбени модели морфолошке редупликације (типа: „*џрви џрвџијаџ*“, превод ТВ серије „Симпсонови“, ТВ Пинк, Београд, 18. III 2003) упућују на везу са балканским језичким залеђем (исп. Ivić 1995: 319–332, Радић 1998: 179–186).

ско-војвођанског типа (исп. Петровић 1996: 106), па и оној екавској са суседног штокавског и балканословенског залеђа, која за собом неминовно повлачи појачан талас језичке балканизације. На то, за сада, најјасније указује језик савремених медија, који је, можда и због недовољно изграђене свести о потреби неговања норме, све отворенији према балканизмима, али који у вези са многим питањима чека завршну реч нормативиста. Низ језичких недоумица које се јављају у вези са стандардизацијом српског књижевног језика (исп. Брборић 1999: 251–280), и које ће можда временом трасирати две норме у савременом српском књижевнојезичком корпусу, имају за основу управо појачано присуство балканистичких појава на источном делу српске територије. (Будућа истраживања показаће колико је на овом плану у Србији присутан континуитет са предвуковском писменошћу.) Иако су поједини лингвисти исказали незадовољство због приближавања стандарднојезичке основице централносрбијанским говорима (нпр. Брборић 2000: 165), односно због све снажнијег утицаја балканистичких појава на савремену норму (Симић 2002: 32–37), обим заступљености ових одлика у језику шире србијанске интелектуалне, претежно градске средине говори о неминовности постепеног прихватања њиховог најизразитијег и најутицајнијег слоја.⁷⁹ Њихово генерално сврставање у домен граматичких „грешака“ и „неписмености“ значило би помањкање осећаја, или воље, за прихватањем неминовних језичких и стандарднојезичких процеса у српској матици.⁸⁰ Утолико пре, што једном утврђена основица језичке норме „ne donosi i odricanje od mogućnosti da se jezik razvija, menja i bogati, da bi se prilagođavao novim društvenim i kulturnim potrebama i situacijama“ (Radovanović 1979: 87).

Но управо то у исто време намеће и сложено питање нормативне стратиграфије у оквиру различитих функционалних стилова (исп.

⁷⁹ По природи ствари, србијански нормативисти ће имати доста посла око „обуздавања“ балканизма у књижевном језику. Ове појаве се у последње време нарочито намећу посредством превода бројних популистички конципираних страних серија. И поред тога, у низу језичких одлика може се очекивати природно приближавање књижевног језика у Србији балканословенском језичком и књижевнојезичком залеђу. У том смислу, уочљив је све већи број пре свега структурних подударности између македонског и српског књижевног језика који је у употреби у Србији. Своје виђење ових појава изнео сам у реферату *За некои јазични паралели во српскиот и македонскиот литературен јазик*, прочитаном на XXIX македонској научној конференцији („Универзитет Св. Кирил и Методиј“, Охрид, 19–20. VIII 2002).

⁸⁰ Већ је истакнуто да управо „на плећима просечног представника образованог слоја [...] лежи највећа одговорност за борбу под заставом граматике“ (Ивић 1990: 108).

Ивић 1990: 89, 97). Тако, језичку одлику карактеристичну за разговорни језик, како смо видели и међу наведеним примерима, можемо као функционално оправдану очекивати и у филмском преводу, и у реклами, али то не значи да је она пожељна у књижевноуметничком тексту кроз који се аутор обраћа читаоцима, у званичном саопштењу неког државног органа итд. Зато је улазак језичких одлика из више различитих стилова у наше будуће граматике данас неминовност (исп. Станојчић 1996: 111), а то пред нормативисте у Србији поставља озбиљне задатке.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 1984: Петя Асенова, *Към характеристикама на балканския езиков съюз (фонемна, морфемна и именна система)*, Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, Том 74, 1, София, 177–267.
- Биговић-Глушица 1997: Рајка Биговић-Глушица, *Нека колебања у нашим правописним приручницима у односу на ијекавску норму*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 248–256.
- Большая Советская Энциклопедия*, том 37, Москва 1938.
- Бошковић 1934: Р. Бошковић, *Олексичкој и сѣилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика*, Наш језик, III/1, Београд, 277–282.
- Брајичић 1997: Олга Брајичић, *Језик штелевизије и норма српског језика*. Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 129–140.
- Брборић 1996: Бранислав Брборић, *Предисторија и социолингвистички аспекти*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 17–36.
- Брборић 1999: Бранислав Брборић и др. (прир.), *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, Одбор за стандардизацију српског језика — Институт за српски језик, Београд, 1–324.
- Брборић 2000: Бранислав Брборић, *О језичком расколу, Социолингвистички огледи*, I, ЦПЛ, Београд — Прометеј, Нови Сад, 1–474.
- Брборић 2002: Бранислав Брборић и др. (прир.), *О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику*, Списи Одбора за стандардизацију српског језика, Одбор за стандардизацију српског језика — Институт за српски језик, Београд, XXII–324.
- Brozović 1970: Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1–180.
- Brozović/Ivić 1988: Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, XII–120.
- Bugarски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika. Sociolingvističke teme*, Biblioteka XX vek — Čigoja štampa, Beograd, 1–248.
- Български диалектен атлас* 2001: *Български диалектен атлас*, обобщаващ том, I–III, Българска академия на науките — Институт за български език, София.

- Збиљић 1994: Драгољуб Збиљић, *Шта чинићи с рефлексима јайћа данас?*, Васпитање и образовање, 3, Подгорица, 105–108.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменшала и њихов развој*, Српска академија наука, посебна издања, књига 2, Београд, VIII–298.
- Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд, 1–328 (+ прилози).
- Ивић 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1–112.
- Ивић 1990а: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ, Београд — Јединство, Приштина, 1–338.
- Ивић 1991: Павле Ивић, Иван Клајн, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Радио-Телевизија Београд, Београд, 1–302.
- Ivić 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*, Slovoграф, Beograd, 1–336.
- Ивић 1999: Павле Ивић, *Реч на крају*, Градска библиотека Суботица, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, Суботица–Београд, 299–300.
- Ivić 2001: Pavle Ivić, *Language planning in Serbia today*, International Journal of the Sociology of Language, 151, Berlin — New York (offprint), 1–17.
- Илиевски 1988: Петар Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студији*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, књига 14, Скопје, 1–594.
- Јовановић 1990: Јован М. Јовановић, *Јужна Србија*, Танеси, Београд, 1–188 (репринт издања из 1938. год.).
- Јокановић-Михајлов 1983: Јелица Јокановић-Михајлов, *Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима*, Српски дијалектолошки зборник, XXIX, Београд, 295–338.
- Јокановић-Михајлов 2002: Јелица Јокановић-Михајлов, *Ортојеска и њезодијска норма и активелне тенденције у развоју говорног језика*, Научни саставак слависта у Вукове дане, 30/1, Београд, 61–68.
- Караџић 1847: Вук Караџић, *Срби сви и свуда*, Ковчежић, према: Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд–Земун 1924.
- Касавица 1999: Душанка Касавица, *Нација и језик*, Значења, XV/35–36, Добој, 169–172.
- Kasumović 1998: Ahmet Kasumović (with an Introduction by Wayles Browne), *Bibliography of Sources on the Language of Bosnia and Hercegovina*, Balkanistica, Volume 11, The University of Mississippi (USA), 19–30.
- Клајн 1996: Иван Клајн, *Лексика*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 37–86.
- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, *Удбрану језика српскога — и даље*, Требник 1999², Београд, 1–414.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Србистика и стајус шакозваног босанског језика*, Рашка, часопис за књижевност, уметност, науку и културу, 34–35, Рашка, 55–68.
- Ковачевић/Шћепановић 2001: Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, *Товари лингвистичких несувислости (Војислав П. Никчевић, Црногорска грама-*

- тика, Дукљанска академија наука и умјетности, Подгорица 2001, 586. стр.), Српски језик, VI/1–2, Београд, 621–642.
- Kordić 2001: Snježana Kordić, *Naziv jezika iz znanosti gledan*, Republika, LVII/1–2, Zagreb, 236–244.
- Kordić 2003: Snježana Kordić, *Pogled unazad, pogled unaprijed*, Književna republika, I/1–2, Zagreb, 150–179.
- Костић 1999: Лазо М. Костић, *Крађа српског језика*, Добрица књига, Нови Сад, 1–98 (+ Додатак П. Милосављевића, 99–132) (репринт издања из 1964. год.).
- Лашкова 1993: Лили Лашкова, *За балканизацијата на србохърватски и български език*, Јужнословенски филолог, XLIX, Београд, 29–56.
- Matasić 1994: Tomo Matasić, *Dobar dan!, Ein Lehrbuch des Kroatischen mit Anhang für Serbisch*, Max Hueber Verlag, München.
- Милановић 1959: Б. Милановић, *Уйојреба њредлога код (с генијивом) уз глаголе креџања*, Наш језик, IX/7–10, Београд, 227–242.
- Милосављевић 1995: Петар Милосављевић, *Српски национални њрограм и српска књижевност*, Народна и универзитетска библиотека — Нови свет, Приштина, 1–158.
- Мисирков 1966: Блаже Ристовски, „*Вардар*“ — научно-литературно и оишџе-сџивено-џолишџичко сџисание на К. П. Мисирков, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, книга 4, Скопје 1966, 1–82 (+ „Фототипно издание на списанието ’Вардар’“ [1905], 1–32).
- Мисирков 1974: Крсте П. Мисирков, *За македонцкиџе работџи*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, книга 8, Скопје, XII–177 (репринт издања из 1903. год.).
- Mønnesland 2001: Svein Mønnesland, *Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije*, Jezik i demokratizacija (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo, 17–24.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Dobra vest, Novi Sad, 1–740.
- Neweklowsky 2003: Gerhard Neweklowsky, *Tradicija i promjene u južnoslavenskim jezicima*, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, 161–178.
- Николић 1981: Мирослав Николић, *Именице с насџавцима -у/-ију у генијиву мно-жине*, Наш језик, XXV/1–2, Београд, 82–99.
- Николић/Станојчић/Кликовац 1997: Љиљана Николић, Живојин Станојчић, Душка Кликовац, *Језик и језичка кулџура*, 2, Стручна књига, Београд, 1–192.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, *Српска краљевска академија и негованање јези-ка српског*, Глас, X, Српска краљевска академија, Београд, 1–88.
- Ođri 1990: Žan Ođri, *Indoevropļani*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1–140.
- Окука 1999: Милош Окука, *Hrvatski kontra srpski*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLII, Нови Сад, 277–302.
- Окука 2000: Милош Окука, *Од југословенског инџтегрализма до језичке дикџиџиу-ре*, Српски језик, V/1–2, Београд, 713–760.

- Остојић 1997: Бранислав Остојић, *Колебања у норми српског језика*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица, 37–46.
- Павић 1996: Милорад Павић, *Последња љубав у Цариграду*, Драганић, Београд.
- Петровић 1996: Драгољуб Петровић, *Фонетика*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 87–110.
- Петровић 1996а: Драгољуб Петровић, *Школа немужтог језика*, „Цветник“, Нови Сад, 1–456.
- Петровић 1999: Драгољуб Петровић, *Две српске ѝрозодијске норме?*, Актуелни проблеми граматике српског језика, Градска библиотека Суботица, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, Суботица–Београд, 227–232.
- Пецо 2002: Асим Пецо, *За реформу наше сѝандардне акценѝуације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 30/1, Београд, 69–74.
- Писмо... 2001: *Писмо Народној скуѝиѝини Реѝублике Србије и Одлука бр. 17 Одбора за сѝандардизацију српског језика*, Језик данас, 13, Нови Сад, 28–32.
- Polovina 1987: Vesna Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, X–336.
- Попов 1984: Бојан Попов, *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу*, Јужнословенски филолог, XL, Београд, 21–44.
- Поповић 2000: Љубомир Поповић, *Српски књижевни језик*, Списи Одбора за стандардизацију српског језика, III, Одбор за стандардизацију српског језика — Институт за српски језик, Београд, 284–286 (репринт).
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика (са ѝравописним речником)*, Матица српска — Матица хрватска, Београд–Загреб.
- Радић 1989: Првослав Радић, *О равнојравносѝи и ѝолеранцији у језику*, Горцвет, 15/1989, Светозарево, 68–70.
- Радић 1992: *Над графемама К. П. Мисиркова*, Књижевност и језик, 1/1992, Београд, 45–52.
- Радић 1995: Првослав Радић, *Из ѝроблемаѝишке ѝворбе речи у српском књижевном језику*, Знамен, 2, Петриња, 47–56.
- Радић 1997: Првослав Радић, *О неким ѝојавама у деклинацији косовско-ресавских говора (у свейлу синкретѝичко-аналиѝичких ѝроцеса)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад, 227–240.
- Радић 1997а: Јованка Радић, *Српски књижевни језик на размеђама ѝоха*, Зборник радова, 1, Универзитет у Крагујевцу — Учитељски факултет Јагодина, 205–224.
- Радић 1998: Првослав Радић, *Еѝимолошка фигура и деривација*, Македонски јазик, XLII–XLIV, Скопје, 257–270.
- Радић 2000: Првослав Радић, *О једној морфолошкој иновацији у савременом српском језику*, Иследования по славянским јазыкам, 5, Корейская ассоциация славистов, Сеул, 283–290.
- Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са осврѝом на сѝање у македонском и бугарском)*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 17, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1–212.

- Радић 2002: П. Радић, *О глаголском суфиксу -иса [у] српском књижевном језику*, Истраживања по славјанским језицима, 7, Корейска асоцијација славистова, Сеул, 229–238.
- Radovanović 1979: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1–164.
- Радовановић 1995: Милорад Радовановић, *Фазе (дез)интеграције српске стандарднојезичке норме. Или: Како је „српски“ (и)остало „српски“*, Języki słowiańskie 1945–1995, Uniwersytet opolski — Instytut filologii polskiej, Opole, 15–20.
- Радовановић 1997: Милорад Радовановић, *Српски језик на крају века: између 'балканизације' и 'европеизације'*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL/1, Нови Сад, 161–165.
- Radovanović 2001: Milorad Radovanović, *Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante i urbano-regionalne realizacije (Raslojavanje i promovisanje)*, Jezik i demokratizacija (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo, 169–178.
- Radonjić 2002: Goran Radonjić, *Crnogorska sporenja: Piši kao što zboriš*, Vreme, 592, Beograd, 9. V 2002, 47.
- Реметић 2001: Слободан Реметић, *С једног језика на три: премоћ фолијике над лингвистиком*, Jezik i demokratizacija (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo, 45–54.
- Ристић-Цвијић 1970–1971: Олга Ристић-Цвијић, *Однос основе и наставака -оваћи, -исаћи, -ираћи глагола страног порекла*, Наш језик, XVIII/3, Београд, 131–161.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–16, Српска академија наука — Институт за српскохрватски (/српски) језик, Београд 1959–2001.
- Sandfeld 1930: Kristian Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, № XXXI, Paris.
- Simeon 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I–II, Matiča hrvatska, Zagreb.
- Симић 1994: Радоје Симић, *Вук није најправо грешку*, Књижевност и језик, 1–2/1994, Београд, 17–24.
- Симић 1995: Радоје Симић, *Актуелна питања српске књижевнојезичке норме данас*, Знамен, 1, Петриња, 49–66.
- Симић 2002: Радоје Симић, *Нека иновациона жаргијона и иновациони процеси у савременом српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 30/1, Београд, 29–38.
- Стаматоски 2001: Трајко Стаматоски, *Во одбрана на македонскиот литературен јазик*, Култура, 1–246.
- Станојчић/Поповић 1992²: Живојин, Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд — Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1–400.

- Станојчић 1996: Живојин Станојчић, *Морфологија, синтакса и фразеологија*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 111–142.
- Стевановић 1973: М. Стевановић, *Немарносић према језику у дневној штипању*, Наш језик, XIX/4–5, Београд, 189–203.
- Стевановић 1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књижевнојезичка норма)*, II, Научна књига, Београд, VIII–942.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књижевнојезичка норма)*, I, Научна књига, Београд, X–654.
- Стевовић 1954: И. Стевовић, *Акцентуални изговори неких сингера Београдског радија*, Наш језик, V/9–10, Београд, 349–353.
- Стојановић 1997: Трајан Стојановић, *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Београд, 1–522.
- Стојановић 1999: Мирољуб М. Стојановић, *Родослов*, Просвета, Ниш, 1–170.
- Стојановић 2000: Љуб. Стојановић, *Присјубина академска беседа*, Српски језик, V/1–2, Београд, 181–210 (репринт издања из 1896. год.).
- Todorova 1999: Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek — Љогоја штампа, Београд, 1–468.
- Ђорић 1998: Божо Ђорић, *Анађомија наођаке хрватске језичке пољитике*, Српски језик, III/1–2, Београд, 551–560.
- Ђосић 1992: Д. Ђосић, *Промене*, Дневник, Нови Сад.
- Friedman 1999: Victor Friedman, *Linguistic Emblems and Emblematic Languages: On Language as Flag in the Balkans*, Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, Columbus, Ohio (USA), VIII–34.
- Halilović 1996: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskog jezika*, Preporod, Sarajevo.
- Carmichael 2000: Cathie Carmichael, 'A people exists and that people has its language': *Language and Nationalism in the Balkans*, Language and Nationalism in Europe, Oxford University Press, 221–240.
- Џвиђић 1921–1923: Јован Џвиђић, *Анексија Босне и Херцеговине и српско штипање*, Говори и чланци, 1–4, Београд.
- Џедић 2001: Ibrahim Ćedić, *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz — bosanski jezik*, Jezik i demokratizacija (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo, 69–78.
- Шипка 2001: Милан Шипка, *Кошћуница, Бух и односи 'двају држава'*, Језик данас, 13, Нови Сад, 23–25.
- Ѕипка 2001: Milan Šipka, *Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija*, Jezik i demokratizacija (zbornik radova), Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja, knjiga 12, Sarajevo, 121–136.
- Ѕкарић 1994: I. Škarić, *Hrvatski jezik danas*, Jezik, 41/4, Zagreb, 97–103.

Резюме

Првослав Радич

**О ДВУХ ТОЧКАХ ЗРЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО
БАЛКАНИЗАЦИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА**

О балканизации сербского литер. языка можно говорить с двух точек зрения, в зависимости от разных значений этого термина. В рамках первого значения можно следить за процессами стандартизации в области сербского языка — с точки зрения общественно-исторической и социолингвистической. Точнее говоря, можно следить за процессами разложения и дробления общего литер. языка (сербохорватского) на больше новых вариантов („хорватский“, „боснийский“, „черногорский“ [?]).

Второе значение термина балканизация определяется по преимуществу лингвистически, в связи с дальнейшим проникновением общепалканских явлений в современный сербский. литер. язык. Они в особенности касаются морфологии и синтаксиса (конструкция *za* + винит. падеж, вытеснение инфинитива, конструкция *da* + настоящ. время, неразличение между *где* и *куда*). При этом встает вопрос: как относиться к этим явлениям в области нормы литер. языка.